Олег Кекош, Мар'яна Кекош

ТРЕНІНГ ІЗ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Олег Кекош, Мар’яна Кекош

ТРЕНІНГ ІЗ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дрогобич
2026
Видання 2-ге, доповнене

УДК 378.147:316.77-057.875
К33
ISBN 978-617-8591-39-7

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(протокол № 13 від. 29.10.26)

Рецензенти:

Пантюк Т. І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Гриник І. Я. **–** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Кекош Олег, Кекош Мар'яна

Тренінг з педагогічної комунікації : посібник для студентів педагогічних закладів вищої освіти. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка 2026. 109 с.

Навчальний посібник **«Тренінг з педагогічної комунікації»** містить теоретичний матеріал, практичні завдання та вправи для розвитку комунікативної компетенції вчителів, студентів педагогічних закладів вищої освіти. У ньому відображені основні поняття, принципи та закони педагогічної комунікації, які сприяють формуванню комунікативного досвіду педагога та поліпшують міжособистісну взаємодію у шкільному середовищі.

Посібник призначений для вчителів, студентів та викладачів педагогічних закладів вищої освіти.

З М І С Т

Вступ…….4
Заняття № 1. Поняття про педагогічну комунікацію. Функції комунікації…….10
Заняття № 2. Комунікативна компетентність педагога…….25
Заняття № 3. Вербальна комунікація……..39
Заняття № 4. Невербальне спілкування……..49
Заняття № 5. Роль педагогічної комунікації у вирішенні конфліктів у школі……...64
Заняття № 6. Інформаційно-комунікаційні технології……..74
Заняття № 7. Формування позитивної атмосфери спілкування на уроках…….85
Заняття № 8. Комунікативна грамотність педагога……94
Список використаної літератури……103
Додаток……106

\\

В С Т У П

Сучасна система освіти перебуває в умовах постійних трансформацій, зумовлених стрімким розвитком науки й техніки, цифровізацією освітнього середовища, зміною суспільних пріоритетів і цінностей, а також новими вимогами до професійної діяльності фахівця. Ці процеси істотно впливають на зміст, форми й методи професійної підготовки здобувачів освіти. Сьогодні недостатньо лише оволодіти певним обсягом теоретичних знань: майбутній фахівець має бути здатним застосовувати їх у практичній діяльності, самостійно приймати рішення, ефективно взаємодіяти з іншими людьми, адаптуватися до нових умов і постійно вдосконалювати власні професійні компетентності.

У сучасній освіті відбувається поступовий перехід від переважно репродуктивного засвоєння готових знань до їх осмислення, практичного застосування та інтеграції в індивідуальний досвід студента. Зміщується акцент із виключно змістового компонента навчання на активну діяльність самого здобувача освіти, його здатність досліджувати, аналізувати, співпрацювати, творчо мислити та використовувати набуті знання для розв’язання реальних професійних завдань. Саме тому важливого значення набувають активні та інтерактивні форми і методи навчання, які створюють умови для практичного засвоєння матеріалу, розвитку самостійності, творчого потенціалу, критичного мислення та соціальних навичок студентів.

Особливого значення активні методи навчання набувають у професійній підготовці майбутніх педагогів. Педагогічна діяльність за своєю сутністю є діяльністю комунікативною, адже її ефективність значною мірою визначається характером взаємодії вчителя з учнями, колегами, батьками та іншими учасниками освітнього процесу. Учитель не лише передає знання, а й організовує спільну діяльність, мотивує, переконує, підтримує, координує, створює атмосферу психологічної безпеки та сприяє особистісному розвитку здобувачів освіти. У зв’язку з цим сформована комунікативна компетентність є однією з важливих складових професійної компетентності сучасного педагога.

Ефективна організація освітнього процесу потребує від учителя розвинених комунікативних умінь: здатності встановлювати та підтримувати контакт із учнями, уважно слухати, чітко й доступно висловлювати власні думки, аргументувати позицію, ставити запитання, надавати конструктивний зворотний зв'язок, розуміти емоційний стан співрозмовника та враховувати його індивідуальні особливості. Важливими є також уміння працювати в команді, вести діалог, запобігати виникненню конфліктів, конструктивно їх розв'язувати та будувати взаємодію на засадах партнерства, взаємоповаги й довіри.

Ефективність професійної підготовки майбутнього педагога визначається не лише використанням сучасних освітніх технологій та якістю засвоєння фахових дисциплін, а й цілеспрямованим розвитком культури професійного спілкування. Випускник педагогічного закладу освіти має володіти не тільки предметними та методичними знаннями, а й комплексом комунікативних умінь, необхідних для успішної професійної діяльності. Динамічність сучасного освітнього середовища вимагає від педагога комунікабельності, відкритості до співпраці, здатності швидко адаптуватися до нових умов, самостійності, відповідальності, емоційної врівноваженості та готовності приймати рішення в нестандартних ситуаціях.

Водночас сучасний педагог має бути компетентним користувачем інформаційно-комунікаційних технологій, уміти ефективно працювати з різноманітними інформаційними ресурсами, здійснювати професійну комунікацію в цифровому середовищі, систематизувати й презентувати результати власної діяльності. Важливою складовою професійної компетентності є також здатність сприймати конструктивну критику, здійснювати самооцінювання та рефлексію, аналізувати власну комунікативну поведінку й за потреби коригувати її.

Оволодіння нормами, правилами та стратегіями ефективної комунікації відіграє важливу роль у професійному становленні педагога, формуванні його авторитету, розвитку творчого потенціалу та здатності до успішної професійної самореалізації. Комунікативна компетентність не формується лише шляхом

засвоєння теоретичних положень. Вона потребує систематичного практичного відпрацювання, моделювання професійних ситуацій, аналізу власного досвіду та отримання зворотного зв’язку. Саме тому особливої актуальності набувають тренінгові технології навчання.

Тренінг є інтерактивною формою навчання, що ґрунтується на активній взаємодії учасників, їхньому безпосередньому залученні до виконання практичних завдань, обговорення, моделювання ситуацій та рефлексії. На відміну від традиційних форм навчання, тренінг передбачає не лише передачу інформації, а й створення умов для набуття власного практичного досвіду. У процесі тренінгової роботи учасники мають можливість експериментувати з різними моделями поведінки, аналізувати результати власних дій, отримувати зворотний зв’язок і знаходити найбільш ефективні способи взаємодії.

Комунікативний тренінг є різновидом активного навчання, спрямованого на розвиток комунікативної компетентності особистості. Його основна мета полягає у формуванні та вдосконаленні практичних умінь, необхідних для ефективного міжособистісного й професійного спілкування. Важливою особливістю такого тренінгу є поєднання теоретичного матеріалу з практичними вправами, рольовими іграми, аналізом комунікативних ситуацій, дискусіями, груповими завданнями та рефлексією.

Тренінг можна розглядати як спеціально організовану групову взаємодію під керівництвом тренера або модератора, спрямовану на розвиток особистісних і професійних якостей учасників. Групова робота створює сприятливі умови для пізнання себе та інших, формування навичок співпраці, розвитку емоційного інтелекту, підвищення рівня самосвідомості та набуття досвіду конструктивної взаємодії. Особливу цінність тренінгової форми становить можливість максимально наблизити навчальні ситуації до реальних професійних умов.

Застосування тренінгових технологій у підготовці майбутніх педагогів сприяє розвитку здатності до навчання, гнучкості мислення, креативності, самостійності, відповідальності та готовності до професійного саморозвитку. Професійні компетентності формуються в умовах, наближених до реальної

педагогічної діяльності, коли студент має змогу не лише продемонструвати засвоєні знання, а й застосувати їх для вирішення конкретних комунікативних і професійних ситуацій.

У процесі тренінгової роботи розвиваються такі важливі для майбутнього педагога якості, як доброзичливість, толерантність, емпатія, уміння працювати в команді, емоційна врівноваженість, самоконтроль, упевненість у собі, організованість, стресостійкість, креативність, рефлексивність, готовність до змін і конструктивного розв'язання проблем. Водночас тренінг сприяє формуванню навичок активного слухання, аргументованого висловлення власної думки, переконання, ведення діалогу, надання й отримання зворотного зв'язку, запобігання конфліктам та їх конструктивного врегулювання.

Запропонований тренінг розроблено з метою розвитку комунікативних знань, умінь і навичок майбутніх педагогів, необхідних для встановлення, розвитку та підтримки ефективної взаємодії в процесі професійного спілкування. Програма тренінгу складається з восьми занять, кожне з яких поєднує теоретичний і практичний компоненти. Зміст занять передбачає виконання комплексу вправ і завдань, спрямованих на розвиток емпатії, наполегливості, уміння переконувати й аргументувати власну позицію, активного слухання, розуміння інших людей, командної взаємодії, прийняття рішень та конструктивного розв'язання проблемних ситуацій.

Важливим компонентом тренінгу є рефлексія, яка дає змогу студентам усвідомити власні сильні сторони та труднощі у сфері комунікації, оцінити результати виконаної роботи й визначити напрями подальшого професійного саморозвитку. Такий підхід сприяє формуванню відповідального ставлення до власної комунікативної поведінки та розумінню того, що ефективна педагогічна комунікація є результатом постійної роботи над собою.

Таким чином, тренінгова форма навчання є ефективним засобом професійної підготовки майбутніх педагогів, оскільки забезпечує активну участь студентів в освітньому процесі, сприяє набуттю практичного досвіду, розвитку комунікативної компетентності та формуванню особистісних якостей,

необхідних для успішної педагогічної діяльності. Проведення тренінгу спрямоване на становлення активної, комунікабельної, творчої, упевненої та професійно компетентної особистості майбутнього педагога.

Основні вимоги до організації та проведення тренінгу

Для забезпечення результативності тренінгової роботи доцільно дотримуватися таких організаційно-методичних вимог:

- оптимальна кількість учасників групи — до 20 осіб, що забезпечує можливість активної участі кожного студента;
- відповідна організація простору: бажано розташувати місця по колу або півколу, що сприяє відкритій комунікації та безпосередній взаємодії учасників;
- попереднє ознайомлення студентів із метою, завданнями, змістом та очікуваними результатами тренінгу;
- створення психологічно комфортної, доброзичливої та безпечної атмосфери, у якій кожен учасник має можливість вільно висловлювати власну думку;
- залучення всіх учасників до активної діяльності та забезпечення можливості проявити себе в різних видах роботи;
- дотримання принципів взаємоповаги, толерантності, партнерства та конфіденційності;
- уважне ставлення до поглядів, суджень і особистого досвіду кожного учасника;
- заохочення студентів до висловлення власних думок, почуттів, спостережень та вражень;
- використання різноманітних інтерактивних методів: дискусій, рольових ігор, мозкового штурму, аналізу ситуацій, роботи в парах і малих групах, вправ на рефлексію;
- органічне поєднання теоретичного матеріалу з практичним відпрацюванням комунікативних умінь;

- створення ситуацій, максимально наближених до реальних умов майбутньої професійної діяльності;
- надання конструктивного зворотного зв’язку та можливість самооцінювання результатів діяльності;
- обов’язкове підбиття підсумків кожного заняття та тренінгу загалом із визначенням здобутих результатів і перспектив подальшого саморозвитку.

Отже, запропонований тренінг педагогічної комунікації є практикоорієнтованим інструментом професійної підготовки майбутніх педагогів. Його зміст спрямований не лише на формування комунікативних умінь, а й на розвиток особистісної зрілості, рефлексивності, емоційної компетентності та готовності до ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Заняття № 1

ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ

Комунікація є одним із ключових чинників розвитку науки, важливим засобом обміну інформацією, поширення наукових ідей та продукування нових знань. У сучасних умовах наукова комунікація забезпечує ефективну взаємодію між представниками науково-педагогічної спільноти, сприяє активізації дослідницької діяльності, обміну професійним досвідом та результатами наукових пошуків. Водночас вона відіграє важливу роль у популяризації науки, поширенні наукових досягнень і формуванні об'єктивного та цілісного уявлення суспільства про значення науки й наукового прогресу.

Отже, значення комунікації в житті людини насамперед визначається її роллю у встановленні та підтриманні взаємодії між людьми, організації спільної діяльності та задоволенні потреби в міжособистісному контакті. Спілкування є невід'ємною складовою людської життєдіяльності й являє собою складний, багатовимірний процес, у межах якого відбуваються:

- формування та засвоєння певних моделей і способів поведінки;
- встановлення та розвиток міжособистісної взаємодії;
- взаємний вплив учасників комунікації;
- обмін інформацією, думками, знаннями та досвідом;
- емоційне сприйняття, розуміння й прийняття іншої людини;
- формування, розвиток і регулювання міжособистісних відносин;
- координація та організація спільної діяльності;
- пізнання людиною себе та формування уявлення про власне «Я».

Таким чином, комунікація не обмежується лише передаванням інформації, а охоплює широкий спектр процесів, пов'язаних із пізнанням, взаємодією, емоційним обміном і спільною діяльністю людей. Саме через спілкування

особистість набуває соціального досвіду, розвиває власні комунікативні навички та формує систему взаємин із навколишнім світом.

Більшість життєвих потреб і проблем людина задовольняє шляхом спілкування. Ця здатність особливо важлива в тих професіях і спеціальностях, де потрібно контактувати з людьми. До таких належить і педагогіка, де різноманітний характер процесів навчання й виховання та багатовекторність контактів вчителя з учнями, батьками, колегами потребують уміння спілкуватися. Саме тому успішна педагогічна комунікація є головним та визначальним фактором підвищення ефективності освітнього процесу.

Комунікативна компетентність посідає сьогодні перше місце в освіті людини й характеризує її як спеціаліста, який уміє відчувати зміни у своїй професії, знати різноманітні напрями професійних знань і бути учасником полікультурної соціальної спільноти. Сьогодні зміст освіти набуває комунікативного характеру.

Розвиток педагогіки в сукупності з історичними чинниками призвів до необхідності переусвідомлення ролі комунікативності в розвитку особистості, а на основі цього – до переоцінки комунікативних засад педагогіки та освіти в цілому. В освіті України ця тенденція проявляється в подоланні суб'єкт-об'єктної (авторитарної, монологічної) парадигми освіти та визначається наступними чинниками : а) суб'єкт-суб'єктний підхід у навчанні та вихованні; б) особистісно орієнтоване навчання й виховання; в) дитиноцентрована педагогіка; г) педагогіка співробітництва; д) діалогічний характер комунікації в педагогічних системах "учитель – учень", "вихователь – вихованець", "викладач – студент" тощо. Розвиток педагогічної теорії та практики початку XXI ст. ставить питання розробки комунікативної педагогіки[1].

До проблем спілкування в освіті зверталися чимало вітчизняних та зарубіжних вчених. Важливим джерелом визначення суті та мети комунікації вчителя є педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, який зробив значний

[1] Прищак М. Д. Дискурс поняття «комунікація» в контексті формування сучасної парадигми освіти. *Вісн. Вінниц. політехн. ін-ту.* 2010. № 1. С. 25–26.

внесок у процес усвідомлення та практичної реалізації гуманістичних засад комунікативного підходу в освіті. «Мовна культура, – за словами В. О. Сухомлинського, – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності. Завдяки мові людині стають доступними найрізноманітніші джерела, що живлять емоційну, інтелектуальну й вольову сферу її духовного життя. У мові відбивається ідейна спрямованість духовного життя людини, слово містить у собі невичерпні можливості для впливу на її світоглядну сферу»[2].

Комунікація − стрижневе поняття педагогічного дискурсу. Для успіху навчально-виховної діяльності недостатньо лише професійних знань і умінь. Потрібно щось більше: уміння слухати співрозмовника й точно виражати власні думки, відчувати емоційний стан партнера у процесі спілкування, вникати в мотиви його поведінки, установлювати доброзичливі міжособистісні контакти. Позитивний результат педагогічної взаємодії багато в чому визначається, на думку вчених, комунікативним потенціалом особистості вчителя і його вміннями.

Без налагодженого процесу комунікації педагога та учнів неможлива ефективна реалізація дидактичних та виховних завдань. Педагогічна комунікація виступає як:

- засіб розв’язання педагогічних завдань;
- система соціального, педагогічного і психологічного забезпечення освітнього процесу;
- спосіб поліпшення взаємин педагога та школярів, що і зумовлює ефективність освітнього процесу загалом.

Під педагогічною комунікацією розуміють систему, прийоми й навички поліпшення взаємодії вчителя та учня, змістом якої є обмін інформацією, налагодження взаєморозуміння та освітнього впливу загалом. Педагог − ініціатор цього процесу, організовує його й керує ним.

[2] Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Вид-во: Радянська школа, 1976. Т.2. С. 319

Н. Волкова визначає професійно-педагогічну комунікацію як систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних та невербальних засобів, засобів комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин[3].

Для організації ефективної педагогічної комунікації необхідно знати структурні компоненти організації спілкування:

- **Цільовий компонент**

Цільовий компонент є важливою складовою організації педагогічного спілкування, оскільки саме визначення мети й очікуваних результатів зумовлює подальший вибір змісту, форм, методів і засобів комунікативної взаємодії. Його сутність полягає у визначенні того**,** для чого організовується спілкування, яких змін у знаннях, уміннях, ставленнях, поведінці чи взаєминах учнів необхідно досягти**.**

Мета педагогічного спілкування може бути пов'язана не лише з передаванням навчальної інформації, а й із формуванням пізнавального інтересу, мотивації до навчання, розвитком самостійності, критичного мислення, комунікативних умінь, культури взаємодії та особистісних якостей учнів. Відповідно до визначеної мети педагог формулює конкретні комунікативні завдання: організувати діалог, стимулювати активність учнів, забезпечити взаєморозуміння, створити умови для висловлення власної думки, подолати комунікативні труднощі тощо. Важливою характеристикою цього компонента є прогностичність, тобто передбачення можливих результатів взаємодії та комунікативних реакцій учнів.

- **Суб'єкт-суб'єктний компонент**

Цей компонент визначає характер взаємодії між педагогом та учнями як рівноправними суб'єктами освітнього **процесу**, кожен із яких має власний досвід, потреби, мотиви, цінності, емоції та право на власну позицію.

[3] Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ : «Академія», 2006. С. 8.

Організація педагогічного спілкування передбачає відмову від виключно монологічної моделі, за якої педагог виступає єдиним активним учасником, а учень лише сприймає інформацію. Натомість важливим є створення умов для активної участі учнів у комунікації: постановки запитань, висловлення припущень, аргументації власної думки, обговорення проблемних питань і спільного пошуку рішень.

Педагог має враховувати вікові та індивідуально-психологічні особливості учнів, рівень їхньої підготовки, комунікативні потреби, мотивацію, темперамент, емоційний стан та індивідуальний досвід. Водночас значення має і професійна індивідуальність самого педагога: його стиль спілкування, педагогічний досвід, комунікативна культура, здатність до емпатії та самоконтролю.

- **Змістовий компонент**

Змістовий компонент охоплює те, що саме стає предметом педагогічного спілкування**.** Його основу становить навчальна інформація, однак зміст комунікації не обмежується передаванням знань. У процесі взаємодії відбувається також обмін думками, оцінками, переконаннями, емоціями, ставленнями та особистісним досвідом.

Організовуючи спілкування, педагог визначає, який матеріал необхідно актуалізувати, пояснити, обговорити або спроєктувати. При цьому зміст має відповідати навчальним цілям, віковим можливостям учнів, рівню їхньої підготовки та конкретній педагогічній ситуації.

Особливого значення набуває добір такого змісту, який стимулює активну комунікативну діяльність. Проблемні запитання, дискусійні теми, практичні ситуації та завдання, що передбачають висловлення власної позиції, перетворюють учня з пасивного отримувача інформації на активного учасника освітнього діалогу. Отже, змістовий компонент забезпечує предметну спрямованість педагогічного спілкування та його відповідність освітнім і виховним завданням.

- **Комунікативний компонент**

Комунікативний компонент пов’язаний із безпосереднім вибором і використанням способів, форм, методів і засобів передавання та сприймання інформації**.**

До вербальних засобів належать усне й писемне мовлення, запитання, пояснення, інструкції, аргументація, переконання, дискусія, діалог тощо. Важливу роль відіграють і невербальні засоби: міміка, жести, погляд, поза, дистанція, інтонація, темп і гучність мовлення. Педагог має добирати комунікативні засоби відповідно до мети конкретної ситуації. Наприклад, для пояснення нового матеріалу ефективними можуть бути розповідь, пояснення та запитання; для розвитку критичного мислення — дискусія, дебати, проблемний діалог; для формування навичок співпраці — робота в парах і групах.

Важливим є не лише те, **що** говорить педагог, а й **як саме** він це робить. Чіткість мовлення, доступність формулювань, логічність, культура мовлення, інтонаційна виразність і відповідність невербальної поведінки змісту висловлювання безпосередньо впливають на якість комунікації.

- **Організаційно-діяльнісний компонент**

Цей компонент характеризує практичну організацію комунікативної взаємодії та спільної діяльності педагога й учнів. Його завданням є створення таких умов, за яких учасники освітнього процесу можуть ефективно взаємодіяти та досягати визначеної мети. Організація педагогічного спілкування передбачає визначення **форм взаємодії** — фронтальної, індивідуальної, парної, групової, колективної; визначення послідовності комунікативних дій; розподіл ролей і завдань; регулювання часу та темпу роботи.

Педагог координує діяльність учнів, надає необхідні інструкції, підтримує їхню активність, за потреби змінює форму роботи та реагує на труднощі, які виникають у процесі взаємодії.

Особливого значення набуває створення комунікативно комфортного середовища, у якому учень не боїться помилитися, поставити запитання або висловити відмінну від інших думку.

- **Перцептивний компонент**

Перцептивний компонент пов’язаний із процесами сприймання, пізнання та взаєморозуміння учасників педагогічного спілкування. Для ефективної взаємодії недостатньо лише правильно передати інформацію — педагог має розуміти, як її сприймають учні, а учні — адекватно розуміти наміри та позицію педагога.

Педагог спостерігає за реакціями учнів: їхньою мімікою, жестами, поведінкою, характером відповідей, активністю або пасивністю. Такі сигнали можуть свідчити про зацікавленість, нерозуміння, втому, тривожність, невпевненість чи втрату уваги.

Важливими складовими цього компонента є емпатія, педагогічна спостережливість, здатність бачити ситуацію з позиції учня та адекватно інтерпретувати його поведінку**.** Саме це дає змогу педагогу своєчасно коригувати власні комунікативні дії.

- **Інтерактивний компонент**

Інтерактивний компонент характеризує організацію безпосередньої взаємодії та взаємного впливу педагога й учнів. Якщо комунікативний аспект передусім пов’язаний з обміном інформацією, то інтерактивний — із тим, як учасники взаємодіють у процесі спільної діяльності.

Його реалізація передбачає організацію діалогу, співробітництва, взаємодопомоги, обговорення, спільного прийняття рішень та розв’язання проблемних завдань. Педагог не лише передає інформацію, а й спонукає учнів до активної діяльності, підтримує їхню ініціативу та координує взаємодію між учасниками**.** Важливим завданням є також регулювання взаємин у класі. Педагог має попереджати конфліктні ситуації, конструктивно реагувати на суперечності, підтримувати взаємоповагу та створювати умови для продуктивної співпраці.

- **Емоційно-психологічний компонент**

Емоційно-психологічний компонент визначає емоційний фон і психологічні умови, у яких відбувається педагогічне спілкування**.** Навіть добре

спланована комунікація може бути недостатньо ефективною, якщо вона здійснюється в атмосфері страху, напруження, недовіри або постійної критики.

Тому педагог має створювати атмосферу доброзичливості, довіри, взаємоповаги, психологічної безпеки та емоційної підтримки**.** Важливими є позитивне ставлення до учнів, коректність оцінювання, уважність до їхнього емоційного стану, толерантність до помилок і готовність надати підтримку.

Емоційний стан самого педагога також істотно впливає на комунікацію. Самоконтроль, емоційна врівноваженість і здатність конструктивно реагувати на складні ситуації є важливими умовами професійного педагогічного спілкування.

- **Рефлексивно-корекційний компонент**

Цей компонент завершує цикл організації педагогічного спілкування та водночас створює основу для його подальшого вдосконалення. Він передбачає аналіз педагогом результатів комунікативної взаємодії, оцінювання досягнення поставлених цілей та визначення напрямів подальшої корекції**.**

Педагог аналізує, наскільки ефективно були використані форми й методи спілкування, чи вдалося встановити необхідний контакт з учнями, наскільки активно вони долучалися до взаємодії, які труднощі виникали та що спричинило їх появу.

Важливою складовою є зворотний зв’язок від учнів. Він може здійснюватися через усне обговорення, рефлексивні запитання, анкетування, самооцінювання, спостереження за поведінкою учнів тощо. Отримані результати дають змогу педагогу скоригувати власну комунікативну поведінку, удосконалити методи взаємодії та врахувати отриманий досвід у подальшій роботі.

Через свою багатогранність педагогічне спілкування поліфункціональне. Виділяють такі функції педагогічного спілкування:

- Інформативна функція, спрямована на здійснення процесу взаємодії між дітьми й педагогом, визначеного навчальними програмами та планами. Суть цієї функції полягає в передачі знань учням, формуванні в них необхідних умінь і навичок.

- Нормативна функція полягає в тому, що в процесі педагогічного спілкування дітям передаються норми права й моралі через засвоєння ними моральної поведінки, вчинків, взаємин між людьми.
- Пізнавальна функція спрямована на формування й розвиток у дітей уміння аргументовано висловлювати власну думку, уміння правильно й чітко доносити її до співрозмовника. Через цю функцію діти вчаться координувати свої знання, удосконалювати вміння та навички у процесі спілкування з однолітками й педагогами.
- Комунікативна функція спрямована на встановлення міжособистісної взаємодії між дітьми в групах, колективах, класах, тимчасових об'єднаннях, а також встановлення контактів між дітьми й дорослими.
- Регулятивна функція спрямована на встановлення різноманітних засобів і форм стимулювання позитивних вчинків естетичної й моральної поведінки, а також відторгнення й усунення негативних проявів у поведінці.
- Виховна функція педагогічного спілкування полягає у формуванні та розвитку в дітей ефективних способів і форм взаємодії й співпраці. Крім того, функція спрямована на вироблення у дітей культури спілкування, шанобливого ставлення до співрозмовника.

Завдання для практичної роботи

Завдання 1. «Комунікабельність»

Визначте рівень своєї комунікабельності на основі тесту В. Ф. Ряховського[4]. Усі учасники індивідуально дають відповіді на питання тесту.

Варіанти відповідей: «так», «ні», «іноді».

1. Чи дратує вас очікування будь-якої зустрічі?

2. Чи викликає у вас сум'яття й невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на будь-якому заході?

3. Чи відкладаєте ви візит до лікаря до останнього моменту?

4. Вам пропонують виїхати в інше місто для участі в олімпіаді, конференції. Чи прикладете ви максимум зусиль, щоб цього уникнути?

5. Чи любите ви ділитися своїми переживаннями з оточуючими людьми?

6. Чи дратуєтеся ви, якщо незнайома людина на вулиці звернулась до вас з проханням або питанням?

7. Чи вірите ви, що існує проблема «батьків і дітей» і що людям різних поколінь важко порозумітися один з одним?

8. Чи нагадаєте ви знайомому, що він забув вам повернути гроші, які позичив кілька місяців тому?

9. У їдальні вам подали недоброякісну страву, чи ви відреагуєте?

10. Опинившись сам на сам з незнайомою людиною, чи почнете бесіду й чи будете збентежені, якщо першою заговорить вона?

11. У вас викликає невдоволення будь-яка довга черга, де б вона не була (у магазині, кінотеатрі, бібліотеці)?

12. Чи боїтеся ви брати участь у будь-якій комісії з розгляду конфліктних ситуацій?

[4] Філоненко М.М. Психологія спілкування. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 205−206.

13. У вас є власні критерії оцінки художніх творів, творів мистецтва, культури, і чужих думок ви не припускаєте − це так?

14. Почувши де-небудь у кулуарах помилкове, на ваш погляд, висловлювання щодо відомого вам питання, чи віддаєте ви перевагу промовчати і не вступати в суперечку?

15. Чи викликає у вас роздратування чиє-небудь прохання допомогти розібратися в навчальній темі?

16. Більш охоче ви відстоюєте свою думку в письмовій формі, ніж в усній?

Оцінка балів: «так» − 2 бали, «іноді» − 1 бал, «ні» − 0 балів.

Отримані бали підсумовуються й визначається рівень товариськості.

30–32 бали. Ви, очевидно, нетовариські. Близьких вам людей небагато, вам важко працювати в команді. Намагайтеся бути більш комунікабельними, контролюйте себе.

25–29 балів. Ви замкнуті, віддаєте перевагу самотності, тому у вас мало друзів. Необхідність нових контактів виводить вас з рівноваги. Однак буває, що при сильній захопленості ви розкриваєтесь і стаєте товариським. Варто тільки захотіти.

19–24 бали. Ви до певної міри товариські й в незнайомій ситуації відчуваєте себе цілком упевнено. І все ж з новими людьми ви обережні. У ваших висловлюваннях багато сарказму, проте ці недоліки можна виправити.

14–18 балів. У вас нормальна комунікабельність. Ви допитливі, охоче слухаєте цікавого співрозмовника, досить терплячі в спілкуванні, спокійно відстоюєте свою думку. Без неприємних переживань ідете на зустріч з новими людьми. Втім не любите гучних компаній; екстравагантні витівки й багатослівність викликають у вас роздратування.

9–13 балів. Ви досить товариські, цікаві, любите висловлюватися з різних питань, що іноді викликає роздратування в присутніх. Охоче знайомитеся з новими людьми, любите бувати в центрі уваги. Однак вам бракує посидючості, терпіння й рішучості, коли зіштовхуєтесь з серйозними проблемами. За бажанням ви можете змусити себе не відступати.

4–8 балів. Ви, мабуть, своя людина у будь-якій компанії. Завжди в курсі всіх справ, любите брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у вас «нудьгу». Беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди можете довести її до кінця. Через це керівники й колеги ставляться до вас з деяким побоюванням і сумнівами. Задумайтесь над цими фактами.

3 бали і менше. Ваша товариськість має хворобливий характер. Ви балакучі, багатослівні, втручаєтеся в справи, що не мають до вас ніякого стосунку. Беретеся судити про проблеми, в яких не компетентні. Буваєте запальні й образливі. Навколишнім людям важко з вами. Вам треба попрацювати над собою й своїм характером. Передусім виховуйте в собі терплячість і стриманість, шанобливе ставлення до інших.

Пройшовши цей тест, кожен з учасників робить висновки щодо своєї комунікабельності та визначає свої переваги й недоліки у спілкуванні з іншими. Такий аналіз допоможе кожному учаснику подолати труднощі у спілкуванні та удосконалити міжособистісну комунікацію.

Завдання № 2. «Це моє ім’я»

Мета – створити умови для тіснішого знайомства учасників, налаштувати їх на доброзичливий лад. Учасники сідають у коло. Ведучий пропонує гравцеві, що сидить праворуч, встати зі стільця (за бажанням) і назвати як своє повне ім’я, так і таке, яке б хотів мати в групі. Потім учасник повинен повідомити що-небудь про своє ім’я, відповівши на такі питання:

1. З якої мови походить Ваше ім’я?
2. Що воно означає?
3. Звідки родом Ваша сім’я?
4. Чи Ви знаєте, хто Вас так назвав?
5. Чи Ви знаєте, що означає Ваше прізвище?
6. Чи Ви б хотіли би називатись інакше?
7. Хто ще в родині мав таке ж ім’я?

Кожен учасник сам визначає, як презентувати свою розповідь, але потрібно вкластися в 3 хвилини. Учасники виконують вправу по колу.

Завдання 3. «Приємний співрозмовник»

Робота в групі парами. Напишіть десять якостей «приємного співрозмовника» і порівняйте їх зі своїм партнером.

Наприклад: уміння слухати, тактовність, уміння цікаво розповідати, почуття гумору, душевність тощо. Спільно визначте найкращі якості для комунікації педагогів. Обговоріть отримані результати між усіма членами групи.

Завдання 4. «Інтерв'ю»

Кожен з групи записує питання, які має намір поставити партнерові на тему «Професія – педагог». Опісля учасники діляться на пари й проводять інтерв'ю. На завершення учасники представляють свого партнера і його бачення професії вчителя.

Завдання № 5. «Девіз»

Ведучий розповідає, що у давні часи була традиція зображувати на щиті воїна родовий герб і девіз, тобто влучний вислів або мету діяльності власника. Кожен з учасників повинен придумати свій девіз, який відображає його світогляд, ставлення до себе і близьких. На формулювання девізу дається 4 хвилини. Потім учасники почергово зачитують свої девізи і в разі потреби пояснюють їх. Головне в цій вправі – ідея й розкутість самовираження. Під час обговорення всі можуть ставити один одному питання й коментувати свої девізи. Після обговорення індивідуальних девізів можна запропонувати учасникам сформулювати девіз групи, зафіксувавши в ньому принципи взаємовідносин і взаємодії.

Завдання № 6 «Дізнайся про друга»

Учасники отримують табличку, яку вони повинні заповнити, вільно спілкуючись між собою. Це завдання сприяє налагодженню взаємовідносин у

групі, допомагає учасникам більше дізнатися один про одного та налагодити позитивну комунікацію.

Ім'я учасника	Хобі	Життєве кредо	Мрія	Улюблена Книга	Улюблений стиль музики	Улюблений фільм

Завдання № 7. «Сенкан»

Учасники повинні скласти сенкан – вірш з п'яти рядків, який відображав би поняття комунікації та її ключові ідеї. Притому необхідно дотримуватись інструкції.

Перший рядок: одне слово, зазвичай іменник, який найточніше відображає поняття комунікації.

Другий рядок: два прикметники, які характеризують комунікативний процес.

Третій рядок: три дієслова, які описують дії, що відбуваються в процесі комунікації.

Четвертий: словосполучення з будь-яких 4 слів, які виражають емоції автора в процесі комунікації.

П'ятий рядок: ще одне будь-яке слово, яке відображає загальну суть теми вірша.

На складання учасникам дається 6–7 хвилин, потім вони почергово озвучують результати своєї творчості.

Завдання № 8. **«Активний слухач»**

Робота в парах. Один учасник протягом 1–2 хвилин розповідає про цікаву подію, проблему або власне захоплення. Інший уважно слухає, не перебиваючи.

Після завершення розповіді слухач має:

- коротко передати основну думку співрозмовника;
- поставити два уточнювальні запитання;
- назвати емоції, які, на його думку, відчував співрозмовник.

Що допомагає зрозуміти співрозмовника? Чи легко слухати, не перебиваючи?

Заняття № 2

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА

Сучасні трансформації української освіти потребують педагога, який вирізняється високим рівнем професійної компетентності, творчим мисленням і здатністю відігравати активну інтелектуальну роль у суспільстві. Важливою передумовою результативної педагогічної діяльності є професійно-педагогічна комунікація, що реалізується у процесі спільної діяльності вчителя та учнів. Саме завдяки такій взаємодії учасники освітнього процесу не лише обмінюються знаннями та досвідом, а й засвоюють соціальні, комунікативні, моральні, етичні, педагогічні та загальнолюдські цінності.

Роль учителя в школі наразі змінилася і стала більш складною, оскільки вчитель часто вже не є головним джерелом інформації. Доступність інших способів її отримання сприяє розвитку здатності до самонавчання та самоосвіти школярів, підвищує їхню мобільність. Організація сучасного освітнього процесу передовсім вимагає вміння взаємодіяти та спілкуватися з дітьми, направляти їхню діяльність, а також потребує наявності здатності пізнавати особливості кожної дитини. У психолого-педагогічній літературі в цьому сенсі говорять про комунікативну компетенцію вчителя, як базову для плідної педагогічної діяльності. Нова концепція школи передбачає здатність педагога засвоювати новий зміст навчання та виховання, оволодівати інноваційними технологіями, формувати й удосконалювати свою комунікативну компетенцію[5].

Сучасний учитель постає як компетентний і висококваліфікований фахівець, який ґрунтовно володіє знаннями та практичними вміннями у своїй професійній сфері. Водночас його професійна діяльність не обмежується лише рівнем фахової підготовки. Важливими є усвідомлення суспільної значущості педагогічної праці та її ролі в системі неперервної освіти, готовність реагувати

[5] Концепція Нової української школи. URL: https:/kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola. С. 16.

на нові виклики, постійно професійно розвиватися й адаптуватися до змін в освітньому середовищі. Особливого значення набуває здатність учителя ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології, упроваджувати інноваційні підходи та реалізовувати сучасні вимоги до організації освітнього процесу в умовах реформування української освіти. Отже, сучасний учитель — це творчий, мобільний і професійно компетентний фахівець, здатний ефективно діяти в умовах динамічних змін освітнього простору.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, що складається зі знань, досвіду, цінностей і ставлення, які можуть цілісно реалізовуватися на практиці; компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини. Комунікативна компетентність – здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями[6].

Комунікативна компетентність – це здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, що включає систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Вона передбачає такий рівень взаємодії з навколишніми, який дає змогу в межах своїх здібностей і соціального статусу успішно функціонувати в суспільстві, а також включає певний життєвий досвід, ерудицію, наукові знання тощо[7].

Професійно-педагогічна комунікативна компетентність майбутнього вчителя – це інтегративне особистісне утворення, яке розглядається як результат

[6] Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: https://www. https:derzhavniy_standart_bazovoi_i_povnoi_zagalnoi_sere. С. 3.
[7] Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / укл. А. Дербеньова, А. Кунцевська. Харків : Основа, 2009. С. 35.

сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей (доброзичливість, тактовність, емпатійність, об'єктивність, толерантність, організованість, ініціативність тощо) майбутнього вчителя, котрі допомагають встановлювати психологічний контакт із школярами, їхніми батьками та колегами; логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію; керувати процесом спілкування та організовувати педагогічно доцільну взаємодію в навчально-виховному середовищі; виховувати гармонійно розвинену особистість, творчо розв'язувати педагогічні завдання, що виникають в освітньому процесі[8].

Аналізуючи структуру комунікативної компетентності вчителя, психологи С. Максименко та М. Заброцький зупинилися на трьох компонентах, що складаються з відповідних знань та вмінь[9]. Це –

- гностичний – система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про стилі спілкування, зокрема, про особливості власного комунікативного стилю; фонове знання, тобто загальнокультурна компетентність, яка, не маючи безпосереднього відношення до професійного спілкування, дозволяє вловити, зрозуміти приховані натяки, асоціації тощо, тобто зробити розуміння більш емоційним, глибоким, особистісним; творче мислення, внаслідок якого спілкування виступає як різновид соціальної творчості;
- конативний – загальні та специфічні комунікативні уміння, які дозволяють успішно встановлювати контакт із співрозмовником, адекватно пізнавати його внутрішні стани, керувати ситуацією взаємодії з ним, застосувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; культура мовлення; експресивні уміння, які забезпечують адекватний висловлюванням міміко-пантомімічний супровід; перцептивно-

[8] Когут І.В. Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Полтава, 2015. С. 6−7.
[9] Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). Київ : Главник, 2005. С. 9−10.

рефлексивні уміння, які надають можливість проникнення у внутрішній світ партнера у спілкуванні та розуміння самого себе; домінуюче застосування організуючих впливів у взаємодії з людьми (порівняно з оцінними і, особливо такими, що дисциплінують);

- емоційний – гуманістична установка на спілкування, інтерес до іншої людини, готовність вступати з нею в особистісні, діалогічні взаємини, інтерес до власного внутрішнього світу; розвинуті емпатія та рефлексія; високий рівень ідентифікації з виконуваними професійними та соціальними ролями; позитивна Я-концепція; адекватні вимогам професійної діяльності психоемоційні стани.

Для підвищення ефективності педагогічної комунікації, створення комфортного психологічного клімату та забезпечення кращого опанування навчальної програми учителю потрібні знання, уміння та розвинені навички комунікації. Комунікативна складова професійної компетентності педагога забезпечує уміння налагоджувати психологічний зв’язок зі школярами, керувати процесом спілкування, обирати методи взаємодії, володіти культурою спілкування, досягати рефлексії власної участі в процесі комунікації, вміло користуватися педагогічною ситуацією, забезпечувати ефективний зворотний зв’язок.

Комунікативна компетентність є важливою складовою професійної діяльності педагога, оскільки забезпечує ефективне встановлення й розвиток взаємин між учасниками освітнього процесу, сприяє обміну інформацією, її правильному сприйняттю та осмисленню учнями, а також створює передумови для спільної творчої діяльності. Вона формує позитивну налаштованість на взаємодію та допомагає перетворити спілкування на засіб активного залучення учнів до навчальної діяльності. Зокрема, під час організації групової роботи педагог створює умови, за яких первинна потреба у спілкуванні поступово трансформується в особистісно значущу мотивацію до спільної діяльності.

Ефективність такої взаємодії значною мірою залежить від можливості учнів вільно висловлювати власні погляди, обґрунтовувати свою позицію,

толерантно реагувати на думки інших, відстоювати власні переконання та водночас знаходити точки дотику для вироблення спільного рішення. Отже, комунікативна компетентність педагога сприяє створенню демократичного й партнерського освітнього середовища, у якому кожен учасник має можливість бути активним суб'єктом комунікації.

Комунікативну компетентність педагога можна визначити як сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для ефективної організації та регулювання професійного спілкування й досягнення визначених педагогічних цілей. Вона полегшує встановлення міжособистісних контактів, сприяє конструктивному розв'язанню комунікативних ситуацій та забезпечує продуктивний характер взаємодії. Формування й удосконалення цієї компетентності є безперервним процесом, який супроводжує професійну діяльність педагога протягом усієї кар'єри.

Як визначає Н. Волкова, комунікативні знання – узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, відображення у свідомості людей комунікативних ситуацій у їх причинно-наслідкових зв'язках і відношеннях; основа для

здійснення будь-якої комунікації, самореалізації, збагачення особистісного комунікативного досвіду[10].

Окрім професійних та комунікативних знань, учитель має бути обізнаним у галузі психології та педагогіки: знати психолого-виховні особливості, притаманні віку учня, типологічні особливості особистості, особливості когнітивних психічних процесів, поведінки, мотивації, а також способи педагогічної взаємодії з різними школярами з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей. Все це сприяє кращій вмотивованості учнів до отримання знань, умінь та навичок, а також ціннісних орієнтацій при навчанні у школі.

Ще однією складовою професійної компетентності учителя є комунікативні навички, що передбачають здатність до розуміння мови інших, вміння чітко висловлювати власні бажання, думки, плани і відчуття, ставити доречні питання, здійснювати вербальне та невербальне спілкування. Комунікативні уміння – комунікативні дії, засновані на ґрунтовній теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання, навички для відображення і перетворення дійсності[11] .

Комунікативні вміння за словником термінології з педагогічної майстерності – вид професійних умінь педагога, що відображає рівень його готовності до реалізації професійного спілкування (вміння соціальної перцепції, саморегуляції, вербального і невербального контакту з учнями, вміння управляти своєю поведінкою)[12].

Комунікативні вміння педагога можна розділити на три групи:

- власне комунікативні вміння, які виражаються в умінні педагога вступати в контакти з людьми, будувати ділові та особистісно-емоційні стосунки. Це вміння педагога включитися у розв’язання особистих проблем учнів, не

[10] Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ, : «Академія», 2006. С. 249.
[11] Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навч. пос. Київ : «Академія», 2006. С. 249
[12] Словник термінології з педагогічної майстерності / МО України. Полтавський держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка ; редкол.: Н М. Тарасович (гол. ред.) та ін. Полтава, 1995. С. 19.

вдаючись до диктату і не будучи нав'язливим. Від цього багато в чому залежать, зокрема, організаторські здібності вчителя: у встановленні в класі нормального психологічного клімату, у згуртуванні класу, в залученні школярів до занять.

- дидактичні вміння, пов'язані з умінням педагога ясно і чітко пояснювати учням навчальний матеріал. Вміння педагога вести навчальний діалог за допомогою питань, заохочувати учнів до обговорення проблеми. До дидактичних умінь відносять також уміння педагога викликати інтерес до свого предмета, передати учням свою захопленість ним. Всі ці вміння, хоча й не є власне комунікативними, базуються всі ж на вмінні педагога спілкуватися з учнями.

- ораторські вміння необхідні педагогу для здійснення насамперед освітньо-просвітницької функції. Для цього педагог повинен володіти великою ерудицією і культурою мови.

О. Гаврилюк, розглядаючи професійно-комунікативні вміння педагога, виокремлює чотири взаємопов'язані блоки: соціально-психологічний, морально-етичний, естетичний і технологічний. Така структура охоплює вміння педагога встановлювати психологічний контакт із учнями, організовувати взаємодію на засадах гуманізму й демократичності, забезпечувати емоційно-естетичну виразність спілкування та використовувати педагогічні засоби, методи й прийоми для ефективної організації комунікативної взаємодії[13].

Оволодіння комунікативними знаннями, удосконалення комунікативних умінь сприяють виробленню комунікативних навичок – автоматизованих свідомих дій, що сприяють швидкому й точному відображенню комунікативних ситуацій, обумовлюють адекватність сприйняття, розуміння об'єктивного світу, вплив на нього у процесі педагогічної комунікації[14].

[13] Гаврилюк О. О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти; Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 2007. 22 с. С. 2

[14] Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навч. пос. Київ : «Академія», 2006. С. 249.

Комплекс педагогічних умов формування моделі комунікативної компетентності майбутнього вчителя включає наступні умови:

- організаційні, що включають особистісно орієнтовану спрямованість процесу навчання, орієнтацію студентів на активну пізнавальну діяльність, використання дидактичних матеріалів проблемного характеру, комунікативного забезпечення уроку;

- психологічні – створення доброзичливої атмосфери в колективі, навчання з урахуванням рівня розвиненості пізнавальних процесів, мотивації, особистісних якостей студентів;

- дидактичні – визначення мети і завдань, вдосконалення змісту навчання, включення в зміст занять завдань проблемного характеру, залучення студентів до мовленнєвої діяльності через методи активного навчання (сюжетні та рольові ігри, проведення дискусій тощо).

На становлення комунікативної компетентності впливає також посилення особистісної спрямованості освіти, тобто забезпечення активності студента в освітньому процесі, що передбачає оновлення змісту освіти, зміну методів і технологій навчання. Формування і розвиток професійної комунікативної компетентності, умінь знаходити оптимальні засоби вербального й невербального впливу та взаємодії як важливого компонента педагогічної майстерності є одним із найважливіших завдань педагогічної освіти. Значення його посилюється у зв'язку з перебудовою педагогічних технологій від впливу до взаємодії, від пояснення до розуміння й взаєморозуміння, від монологу до діалогу. Ці перетворення мають на меті розвивати здатність вчителя до здійснення ефективного педагогічного спілкування.

Комунікація виступає однією з найважливіших умов, яка об'єднує людей для спільної діяльності. Для досягнення ефективної педагогічної взаємодії та реалізації освітніх цілей у роботі з класом і окремими учнями вчителю уособлюють інтегративний зв'язок ціннісних орієнтацій, моральних позицій і прагнень, знань, умінь, професійної етики.

Завдання для практичної роботи

Завдання № 1. «Добери слова»

Кожному учаснику індивідуально необхідно поєднати основні поняття комунікативної компетентності з відповідним визначенням. Опісля вони зачитують свої висновки.

Комунікативні знання	здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями[15]
Комунікативні навички	узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, відображення у свідомості людей комунікативних ситуацій у їх причинно-наслідкових зв'язках і відношеннях; основа для здійснення будь-якої комунікації, самореалізації, збагачення особистісного комунікативного досвіду[16]

[15] Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти URL: https://www. https:derzhavniy_standart_bazovoi_i_povnoi_zagalnoi_sere. С. 3.
[16] Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація. Київ : «Академія», 2006. С. 249

Комунікативна компетентність	автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому й точному відображенню комунікативних ситуацій, обумовлюють адекватність сприйняття, розуміння об'єктивного світу, вплив на нього у процесі педагогічної комунікації[17]
Комунікативні уміння	організація мовного процесу й відповідної невербальної комунікації, що впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування[18]
Комунікативні здібності	комунікативні дії, засновані на ґрунтовній теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання, навички для відображення і перетворення дійсності[19]
Комунікативна поведінка	якості, що забезпечують ефективність комунікативної діяльності, здатність до спілкування з людьми[20]

[17] Там само. С. 249
[18] Там само. С. 248.
[19] Там само. С. 249.
[20] Там само. С. 249.

Комунікабельність	володіння соціальним аспектом мовленнєвого контакту (дотримання у спілкуванні соціальних норм, володіння комунікативною компетенцією; використання цих знань і умінь з бажанням досягти запланованого ефекту[21]

Завдання № 2. « Особистість педагога»

Проводиться невеликими групами по 4 учасники. Кожному з них слід зробити портрет ідеального вчителя. На це завдання відводиться 5–7 хв. В результаті обговорення складається перелік якостей, які, на думку учасників, найбільш важливі для ідеального вчителя. Наприклад:

- гнучкість,
- доброзичливість,
- емпатійність,
- комунікабельність,
- креативність,
- організаторські здібності,
- повага до думок інших людей,
- устремління до самоактуалізації,
- прийняття себе,
- скерованість на особистість іншої особи,
- уміння бачити перспективи,
- рішучість брати відповідальність за власні дії.

У першій групі складають портрет ідеального вчителя, перелік зазначених учасниками якостей відзначають на дошці. В іншій групі самий портрет не складають, а дають відповіді на запитання:

[21] Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. С. 328.

З якими властивостями ідеального вчителя ви погоджуєтесь?

Що слід було б додати до переліку попередньої групи?

Що можна уточнити або змінити в ньому?

Тож у процесі роботи різних груп, перелік редагується і змінюється, але учасники першої групи мають можливість захищати власні рішення та наводити докази на підтвердження своїх переконань. Інші групи також захищають власні результати, зіставляють їх з переліком інших груп, дають уточнювальні відповіді на запитання.

Результатом групового обговорення стає перелік характеристик ідеального вчителя, який задовольнить усіх учасників груп. Заключним елементом дискусії може бути вибір трьох найважливіших якостей особистості педагога.

Завдання № 3. «Алфавіт»

Ведучий пропонує учасникам з'ясувати зміст поняття «комунікативна компетентність педагога», заповнивши аркуш із вказаними літерами алфавіту. Студенту (або одночасно студентам) необхідно вписати маркером у рядок з відповідною літерою слова-асоціації, що починаються з цієї букви, і розкрити зміст досліджуваного поняття. Студент, записуючи свій варіант визначення, озвучує його. Завдання закінчується тоді, коли на кожну букву алфавіту записано хоча б одне слово-асоціація (наприклад: М − мотиви, С − спілкування, Р − ролі, С – суб'єкт, Ц − цінності).

Завдання № 4 «Заверши фразу»

Педагог пропонує студентам завершити декілька визначень, що стосуються теми або змісту, атмосфери, організації комунікативної взаємодії з соціальним оточенням. Педагог може запропонувати студентам завершити такі фрази:

1. «Думаю, що справжній педагог ... »;

2. «Негативно на комунікацію між педагогом та учнями впливають ... »;

3. «Моїми сильними сторонами комунікативної взаємодії є ... »;

4. «У процесі взаємодії з людьми я хотів би позбутись таких негативних рис... »;

5. «Результатом успішної комунікації у школі є ... »

Завдання виконують так: педагог вимовляє незавершену фразу і вказує на учасника, якому пропонує її завершити. З тієї ж фразою він може звертатися до 2-3 студентів. Бажано, щоб кожен із учасників завершив хоча б декілька речень.

Завдання № 5. «Можна, не можна і треба».

Ведучий зачитує твердження, які стосуються комунікативної компетентності педагога, а учасники відповідають «можна», «не можна» чи «треба». Опісля дискутують стосовно кожного варіанту відповіді.

1. Педагогові слід керувати своїми емоціями у будь-якій ситуації.
2. Байдуже ставитись до того, який психологічний клімат є у класі.
3. З повагою ставитись до кожного учня.
4. Не ображати учнів, у будь-якій конфліктній ситуації намагатись досягти взаєморозуміння.
5. Не враховувати інтересів учнів у навчально-виховному процесі.
6. Заохочувати кожного учня до спілкування.
7. Не звертати уваги на зворотній зв’язок у процесі комунікації з учнями.
8. Знати характерні психолого-педагогічні особливості учнівського віку, і відповідно до цього налагоджувати комунікацію.
9. Звертати увагу на індивідуально-психологічні особливості школярів, враховувати їх при виборі форм комунікативної взаємодії.

Завдання № 6. «Педагогічне спілкування»

Усі учасники діляться на 4 команди, кожній з яких дається таємне завдання.

Варіанти завдань:

1. Поспілкуйтеся з учнями початкової школи.
2. Підготуйте розмову з учнями середньої школи.

3. Поспілкуйтесь із старшокласниками.
4. Поспілкуйтесь зі студентами вишу.

Кожна команда готує невеличкий діалог, відповідно до отриманого завдання. Інші учасники повинні здогадатись, з якою віковою групою відбувається розмова. Опісля обговорити особливості спілкування в кожній віковій категорії.

Завдання № 7. «Заверши розмову»

Учасники діляться на три групи. Ведучий пропонує кожній з них певні ситуації. Наприклад:

1. На відкритому занятті дитина вперше проявила себе з позитивного боку, що було абсолютно несподівано для педагога. Після уроку він звертається до неї з такими словами ... (варіант фрази пропонують учасники).

2. На контрольній роботі з біології в 11-му класі учень звертається до вчителя із запитанням щодо пройденої теми, а учитель не знає відповіді. Тоді…

3. Учні збиралися втекти з додаткового уроку, проте вчитель випадково знайшов записку, у якій вони домовляються піти й некоректно описують його недоліки. Тоді вчитель…

Після відтворення кожної ситуації учасники проводять обговорення.

Завдання № 8. «Одна ситуація — три реакції»

Робота в малих групах**.** Прочитайте ситуацію: учень не виконав завдання і пояснює: «Я не встиг, бо в мене було багато інших справ».

Сформулюйте три можливі реакції педагога:

1. авторитарну;
2. байдужу;
3. конструктивну та партнерську.

Порівняйте відповіді й визначте, яка з них найбільше сприяє продовженню ефективної комунікації.

Заняття № 3

ВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ

Вербальна комунікація в освітньому середовищі реалізується за допомогою усного та писемного мовлення, у формах монологу й діалогу, а також охоплює зовнішню та внутрішню мову. Мовлення педагога виконує не лише інформаційну функцію, пов'язану з передаванням знань і досвіду, а й забезпечує безпосередню взаємодію між учасниками освітнього процесу. Ефективність взаєморозуміння між педагогом та учнями значною мірою залежить від уміння вчителя доцільно поєднувати різні види мовленнєвої діяльності, робити власне мовлення змістовним, зрозумілим, мотивувальним та емоційно виразним. Важливого значення набуває також розвиток усного й писемного, монологічного й діалогічного, зовнішнього й внутрішнього мовлення учнів.

Особливе місце в педагогічній комунікації посідає **діалог**, оскільки він передбачає активну взаємодію та взаємне врахування позицій його учасників. Діалогічне спілкування ґрунтується на повазі до думки співрозмовника, прагненні до взаєморозуміння, активному слуханні, осмисленні й інтерпретації висловлювань партнера та взаємному доповненні позицій. Саме така форма комунікації створює умови для співпраці, обміну думками та спільного пошуку рішень.

Важливою передумовою результативної вербальної комунікації є **мовленнєва культура педагога**. Багатий словниковий запас, точність і логічність висловлювання, доступність пояснення, доречність використання мовних засобів, відсутність надмірних і зайвих слів допомагають учителю підтримувати увагу учнів, доступно представляти складний навчальний матеріал, аргументовано висловлювати власну позицію та своєчасно знаходити слова для підтримки, схвалення й мотивації учнів.

Універсальним знаряддям міжособистісної взаємодії (у педагогічній практиці – вчителя з колегами, керівниками, їх батьками) є вербальна

комунікація. Педагог Н. Волкова визначає вербальну комунікацію як процес взаємообміну інформацією за допомогою мови (усної, писемної, внутрішньої), який відбувається за своїми внутрішніми законами, вимагає активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі усталених норм[22].

Умовами ефективності мови викладача є: дотримання законів риторики; усвідомлення педагогічної задачі й мети спілкування; авторитетність викладача; взаємини з учнями; емоційне забарвлення ситуації; переконаність і аргументованість; новизна ідей і думок; виразність (образність, яскравість, емоційність); загальна мовленнєва культура (нормативне використання слів і мовних зворотів, нормативна побудова і її фонетичне відтворення); тон мовлення; особливості міміки, жестів. Серед компонентів мовних здібностей особливо виділяють хорошу вербальну пам'ять, багатство лексики, правильний підбір мовних засобів, логічну побудову висловлювання, уміння орієнтуватися на співрозмовника, високий рівень антиципації (передбачення впливу мови на слухачів), уміння слухати.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені насамперед функціями, які воно виконує в педагогічній діяльності. Головними серед них можна назвати такі:

а) комунікативну – встановлення і регуляція взаємовідносин між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів;

б) психологічну – створення умов для забезпечення психологічної свободи учня, прояву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;

в) пізнавальну – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;

[22] Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навч. пос. Київ :«Академія», 2006. С. 115.

г) організаційну – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів[23].

Вербальну комунікацію вчителя характеризують такі ознаки:

1) грамотність будови фраз;

2) простота та зрозумілість викладу;

3) виразність:

а) інтонація, тональність;

б) швидкість мовлення, тривалість пауз;

в) тембр голосу;

г) словникове різноманіття;

д) образність мовлення;

е) якість дикції;

4) грамотність вимови слів;

5) використання спеціальної термінології.

Грамотність мовлення передбачає дотримання норм сучасної української літературної мови, правильне використання граматичних форм, словосполучень і речень. Грамотно побудоване висловлювання дає змогу педагогу точно формулювати думки, уникати двозначності та забезпечувати доступність навчальної інформації для учнів.

Не менш важливою характеристикою педагогічного мовлення є доступність і зрозумілість викладу. Навіть складний навчальний матеріал можна представити таким чином, щоб він відповідав віковим та інтелектуальним можливостям учнів. Надмірна складність мовлення, перевантаження спеціальною термінологією або використання незрозумілих конструкцій можуть перешкоджати сприйняттю інформації. Здатність просто й доступно пояснювати складні явища пов’язана не лише з мовленнєвою майстерністю, а й із чіткістю мислення, педагогічним досвідом, умінням добирати доречні приклади та використовувати образні засоби.

[23] Педагогічна майстерність *:* підручник / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 1997. С. 69–70.

Важливою ознакою культури професійного мовлення є його виразність. Вона формується завдяки вдалому добору лексики, синтаксичній організації висловлювання та використанню інтонаційних і просодичних засобів: темпу, ритму, сили й висоти голосу, тембру, пауз, логічного наголосу, дикції та інтонації. Зміна інтонації та тональності мовлення допомагає педагогу акцентувати увагу на важливих моментах, передавати ставлення до предмета розмови та створювати відповідний емоційний фон спілкування.

Звукова організація мовлення має не менше значення, ніж зміст повідомлення. Навіть добре підготовлений і змістовний матеріал може втратити свою ефективність, якщо педагог говорить монотонно, надто тихо, нечітко або допускає значну кількість мовленнєвих помилок. Водночас чітка вимова, правильна артикуляція та належна інтонаційна організація сприяють кращому сприйняттю інформації й позитивному ставленню учнів до мовця.

Особливу роль у педагогічній комунікації відіграє тональність мовлення, яка може виражати різні емоційні стани: доброзичливість, радість, зацікавленість, урочистість, співпереживання тощо. Педагог має враховувати ситуацію спілкування та відповідно змінювати характер мовлення. Натомість надмірно повчальний, категоричний або авторитарний тон може викликати психологічний опір, дистанціювати учнів від учителя та знижувати ефективність взаємодії.

На сприйняття усного мовлення істотно впливає темп. Надто швидке мовлення ускладнює розуміння матеріалу, особливо якщо він містить нові поняття або складні теоретичні положення. Надмірно повільний темп, навпаки, може послаблювати увагу та знижувати динаміку заняття. Тому педагогові важливо варіювати швидкість мовлення відповідно до змісту повідомлення, віку учнів та конкретної комунікативної ситуації. Важливим засобом структурування усного повідомлення є пауза. Доречно використана пауза допомагає акцентувати увагу, відокремити одну смислову частину від іншої та дати учням час для осмислення почутого.

Виразність педагогічного мовлення значною мірою залежить і від голосових характеристик — його сили, висоти та тембру. Надто тихе мовлення ускладнює сприйняття інформації й може спричиняти втрату уваги слухачів. Надмірно гучний або різкий голос, як і постійно підвищений тон, здатен викликати психологічний дискомфорт та знижувати готовність учнів до сприйняття інформації. Натомість помірна зміна сили й висоти голосу, відповідна ситуації та змісту висловлювання, робить мовлення динамічним, емоційним і переконливим.

Для надання мовленню емоційної насиченості й образності педагог може використовувати різноманітні мовні засоби: метафори, порівняння, афоризми, прислів'я та приказки. Проте їх добір має відповідати віку, рівню мовної підготовки та пізнавальним можливостям учнів. Надмірне або недоречне використання таких засобів може не посилити, а, навпаки, ускладнити сприйняття повідомлення.

Окремої уваги потребує дикція, тобто чіткість і правильність вимови звуків, слів та мовленнєвих конструкцій. Виразна артикуляція полегшує розуміння усного повідомлення, особливо в умовах роботи з великою аудиторією. Педагогічне мовлення має бути водночас нормативним, зрозумілим, природним, емоційно забарвленим і переконливим.

Таким чином, мовленнєва культура педагога є важливою складовою його професійної комунікативної компетентності. Ефективність використання слова в освітньому процесі визначається не лише тим, *що* говорить педагог, а й тим, *як* він це робить. Тому під час підготовки до комунікації вчителеві варто враховувати три взаємопов'язані аспекти: правильність і точність мовлення, його доступність та емоційно-виразне подання. Саме їх гармонійне поєднання допомагає встановлювати контакт з учнями, підтримувати їхню увагу, стимулювати пізнавальну активність і забезпечувати ефективність педагогічної взаємодії.

Спираючись на ідеї українських педагогів щодо педагогічного такту, гуманістичної взаємодії та діалогічного характеру педагогічного спілкування,

можна сформулювати такі практичні правила ефективної комунікації: уважно вислуховувати учня й не переривати його; надавати можливість висловити власну думку; заохочувати аргументування та самостійне міркування; поважати позицію співрозмовника навіть у разі незгоди; підтримувати зоровий контакт; використовувати паузи та не домінувати в комунікативній взаємодії; створювати атмосферу довіри, взаємоповаги й психологічної безпеки[24].

Успішна вербальна комунікація вчителя сприяє кращому розумінню учнями навчального матеріалу, прискорює процес навчання, підвищує мотивацію школярів. На уроках саме мова вчителя допоможе істотно покращити взаємодію педагога та учнів, а відтак розкрити суб'єктний потенціал кожного з них.

Завдання для практичної роботи

Завдання 1. Гра «Багатослівність»

Робота у групах (4–5 осіб). Педагог озвучує учасникам нескладну фразу, наприклад: «У житті важливо вчитися». Студентам записати кілька варіантів цього твердження іншими словами. Притому жодне із запропонованих слів не має повторюватися. Важливо зберегти зміст висловлювання. Логічно влаштувати змагання між групами. Перемагає той, у кого більше варіантів фраз.

Завдання 2. «Хто я?»

Усі учасники таємно записують на аркушах паперу ім'я і прізвище визначної особи або літературного персонажу, відомого всій групі. Це може бути ім'я співака, актора, політичного діяча, вченого чи героя фільму. Опісля ведучий просить кожного прикріпити аркуш паперу з ім'ям на спину іншому учаснику. Зараз у кожного на спині є аркуш з ім'ям, яке можуть прочитати всі, окрім нього. За сигналом ведучого учасники групи займають свої місця. Ведучий пропонує їм дізнатися − «хто я», поставивши тільки закриті питання (допускають лише

[24] Там само. С.72

відповідь «так» або «ні», наприклад, «Чи я відома людина?», «Чи знімаюся у кіно?», «Чи займаюся політикою?»

Завдання № 3. «Ефективна комунікація»

Ведучий: Спробуйте уявити себе учнями. Що вони найчастіше чують від дорослих в школі і вдома? Приблизно таке: «Ви повинні добре вчитися!», «Ви повинні думати про майбутню професію!», «Ви повинні бути ввічливими та поважати старших!», «Ви повинні слухатися вчителів і батьків!» Практично немає висловлювань, які б враховували думку самих учнів: «Ти можеш», «Ти маєш право», «Тобі цікаво».

А тепер уявіть себе на місці вчителя або батьків. А вони найчастіше кажуть так: «Я можу тебе покарати», «Я старший, тому правий», «Я завжди знаю, що робити», «Я розумніший».

Ця очевидна несправедливість ускладнює взаємодію учнів і дорослих і подекуди стає причиною конфліктів. Безперечно, модальність повинності при звертанні педагога до школярів має бути мінімальною.

Потренуємося![25]

Типова фраза	Краще сказати
«Ти повинен добре вчитися!»	«Я впевнений, що ти можеш добре вчитися»
«Ти повинен поважати старших!»	«Ти знаєш: повага до старших − це елемент загальнолюдської культури»
«Ти повинен думати про майбутнє!»	«Цікаво, ким ти хотів би стати? Яку професію думаєш обрати?
«Ти повинен слухатися вчителів і батьків!»	«Звичайно, ти можеш мати власну думку, але до думки старших корисно прислухатися»

[25] Забеділіна Л.В. Семінар-тренінг «Як зробити навчання продуктивним». URL: http://klyntsischool.edukit.kr.ua/informaciya_pro_zaklad/pedagogichnij_kolektiv/zabedilina_lyudmila_vasilivna/seminar-trening/C.3.

А тепер потренуйтесь самостійно!

Зліва запропоновані фрази, які вчителі часто кажуть учням. Напишіть інші фрази, в яких повинність замініть на можливість, зберігши зміст висловлювання.

«Ти повинен цінувати турботу старших».

«Скільки можна байдикувати! Ти повинен, нарешті, зайнятися навчанням!»

«Ти постійно зриваєш мій урок! Ти повинен сидіти спокійно й уважно слухати!»

«Хто з вас розбив вікно в класі? Ви повинні говорити правду!»

«Віддай телефон, інакше я поставлю тобі двійку! Ти повинен бути в школі без телефону!»

Завдання № 4. «Квітка»

Учасникам роздають паперові квіти, на пелюстках яких написані висловлювання, що потрібно завершити:

Я пишаюся тим, що…

Найбільше я хочу ...

Людина, якою я захоплююся − це ...

Найбільше я люблю…

Я мрію…

Три речі, що найбільше подобаються ...

Три речі, що найбільше не подобаються ...

Моє хобі…

Ви ще не знаєте про мене, але я ..

Кожен учасник почергово зачитує ці висловлювання.

Завдання № 5. «Острів скарбів»

Учасників ділять на пари й садять спина до спини. Вони домовляються про те, хто з них буде партнером А, а хто – партнером Б. Кожен з них повинен мати

аркуш паперу й олівець. Партнер А починає робити начерк острова скарбів: загальний силует, особливо важливі пункти й місце, у якому захований скарб. Коли партнер А малює, то одночасно розповідає партнеру Б, що той повинен зобразити на своєму аркуші, щоб отримати якомога точнішу копію карти острова. А та Б можуть розмовляти, але не повинні повертатися й дивитися на план партнера. На це відводиться 10 хв. Потім партнери порівнюють, наскільки схожі їх плани.

Завдання № 6. «Катастрофа в пустелі»

Кожен учасник отримує бланк зі списком предметів. Ведучий: «Зараз уявіть собі, що ви пасажири літака, що здійснює подорож з України до Ефіопії. Під час польоту над пустелею у літака відмовили двигуни, й він упав. На щастя, усі врятувалися, але вам невідоме місцезнаходження. На багато кілометрів навколо вас лише піски. Під уламками літака ви знайшли цілими 15 предметів, які залишилися після катастрофи. Ваше завдання — пронумерувати ці речі відповідно до того, наскільки вони важливі для вашого рятунку. Для цього потрібно пронумерувати їх від 1 (найважливішого) до 15 (найменш важливого). Кожен працює самостійно протягом 5 хвилин. Наприкінці проводиться загальне обговорення для погодження спільного рішення щодо порядку розташування предметів.

Пропоновані предмети:

Сокира

Ліхтар

Мапа околиць

Дощовик

Компас

Рушниця з патронами

Намет

Сіль

Півтори літри води для кожного

Куртка для кожного

Сірники

Мотузка

Аптечка з ліками

Окуляри сонцезахисні для кожного

Посуд

Завдання № 7. «Цікава історія»

Ведучий пояснює учасникам завдання вправи: мінікоманди повинні написати історію, задіявши свою уяву. Кожен записує на аркуші паперу будь-яке слово. Таким словом може бути іменник, прикметник, дієслово чи прислівник. Далі картки кладуть до коробки, де їх перемішують. Потім учасники витягують кожен по картці, але не підглядають, що там написано. Група поділяється на команди, в кожній з яких по 4 учасники. Вони об'єднуються та вигадують якусь історію так, аби були задіяні усі наявні слова, написані на картках. За обсягом текст – приблизно одна сторінка. До розповіді слід придумати заголовок і записати її.

Завдання № 8. «Портрети»

Групу ділять на декілька підгруп і показують фото визначної особи, яка жила в минулому. Учасникам слід відповісти на такі питання: Яка професія у цієї людини? Скільки їй приблизно років? Яка у неї зовнішність? Чи є у цієї людини сім'я? Яку ще додаткову інформацію ви можете повідомити про цю людину? Учасники роблять це почергово, позаяк інші слухають, ставлять додаткові запитання та спільно визначають, чи зробили вірний вибір.

Заняття № 4

НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ

Комунікація є складним, багатоаспектним процесом. Спілкуючись, людина використовує для обміну інформацією не тільки слова, а й різноманітні засоби. Невербальні засоби відіграють важливу роль у процесі спілкування. З їх допомогою стають зрозумілими почуття та думки іншої людини.

Один з найвідоміших фахівців з питань спілкування А. Піз стверджує, що за допомогою слів передається всього 7 % інформації, тоді як звуковими засобами – 38 %, а за допомогою міміки, жестів і поз тіла – 55 %[26]. Безумовно, вербальне та невербальне спілкування не існує ізольовано, а в тісному взаємозв'язку, позаяк вони поглиблюють взаємодію між співрозмовниками. Між вербальними й невербальними засобами комунікації наявний певний розподіл функцій: словами передається інформація, а невербальними засобами − ставлення до співбесідника. Педагогу слід виробляти вміння розуміти невербальні знаки, так як вони в основному мимовільні, неусвідомлені, а тому – щирі. Уміння використовувати їх впливає на формування культури мовлення, що є особливо важливим чинником освітнього процесу.

Існує багато тлумачень, визначень невербальної комунікації та її компонентів. Більшість лінгвістів відзначає, що невербальна комунікація – це тип комунікації, яка здійснюється за допомогою невербальних засобів, які, своєю чергою, є елементами комунікативного коду, що мають немовну природу та слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень, несучи різноманітну семантико-прагматичну інформацію у спілкуванні[27].

Не існує загальноприйнятої класифікації невербальних засобів спілкування, але основними та необхідними є:

- кінетика (жести, міміка, контакт очима);
- просодика (тембр, висота, гучність голосу, артикуляція, ритм, темп, інтонація);

[26]Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. С. 4.

[27] Бацевич Ф.С. Вступ до прагматичної лінгвістики: підручник .Київ : ВЦ «Академія», 2011. С. 204.

- екстралінгвістика (паузи, кашель, зітхання, сміх, плач);
- проксеміка (використання простору, відстань між комунікантами, вплив території);
- графеміка (почерк, шрифти);
- такесика або гаптика (дотик, потискування рук, погладжування);
- хронеміка (використання часу, зокрема, час очікування початку/кінця спілкування, тривалість спілкування)[28].

Важливе значення у невербальній комунікації має міміка – значні рухи (чи статичні вирази) м'язів обличчя, які характеризують емоційний стан особи. Виразність обличчя та здатність його розуміти мають практичне значення для учителя. Встановлення довірчих контактів з дітьми викликає виразну природну міміку вчителя. Вона здатна передавати різні почуття та емоційні стани: інтерес до учня, до теми дискусії, зацікавленість у роботі з ними. Як відомо, у психотехніці мімікою користуються для підсилення мовного компонента, досягнення кращого впливу на партнера по розмові; налагодження психологічного контакту; формування позитивної уяви про себе; приховування свого психічного стану; приховування ставлення до події; поліпшення власного почуття тощо. Міміка динамічна і, як правило, відображає:

− ставлення мовця до висловлюваної думки: її значущість для мовця, віра у сказане, розуміння сказаного тощо;

− психічні стани мовця: радість, задоволення, уважність, нудьга, досада, втома, здивування, хвилювання, напруга, гнів, розгубленість тощо[29].

Уміння педагога свідомо використовувати міміку та контролювати її під час міжособистісної взаємодії є важливою складовою комунікативної майстерності. Вираз обличчя, напрям і характер погляду можуть істотно впливати на перебіг спілкування та передавати інформацію про емоційний стан, ставлення й зацікавленість його учасників.

[28] Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2010.С. 54.
[29] Щербина Д. В. Невербальна культура педагога. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 5–6.

Важливим показником залученості співрозмовника до комунікації є характер погляду: його спрямованість, тривалість і зосередженість. У навчальній ситуації погляд учня може бути адресований учителеві або іншому джерелу інформації — підручнику, ілюстрації, екрану чи комп'ютеру. Уважний, зосереджений погляд, жвава міміка та помітна емоційна реакція можуть свідчити про інтерес до теми. У такому разі учень, як правило, охочіше відповідає на запитання, долучається до дискусії, висловлює власні судження та бере участь у спільному обговоренні.

Важливим професійним умінням педагога є здатність спостерігати за невербальними реакціями учнів і правильно їх інтерпретувати. Наприклад, уважний або допитливий погляд, підняті брови, зміна виразу обличчя можуть сигналізувати про те, що учень не до кінця зрозумів матеріал і потребує додаткового пояснення, прикладу або повторення. Водночас напружений погляд, заперечний рух головою чи інші жести незгоди можуть свідчити про сумнів, неприйняття певної думки або бажання висловити власну позицію.

Однак невербальні сигнали не мають однозначного значення й повинні розглядатися в контексті конкретної ситуації. Наприклад, нахил уперед, активний погляд, зміна пози або жестикуляція можуть бути не проявом незгоди, а свідченням зацікавленості та готовності долучитися до обговорення. У такій ситуації педагогу доцільно підтримати ініціативу учня, поставити уточнювальне запитання та надати йому можливість висловитися.

Особливої уваги потребують невербальні ознаки емоційного напруження або потенційного конфлікту. Непривітний вираз обличчя, іронічна посмішка, примружені очі, схрещені на грудях руки можуть свідчити про внутрішній опір, невдоволення чи незгоду. Причиною такого стану може бути не лише зміст навчального матеріалу, а й попередня взаємодія педагога з учнем, зроблене зауваження, оцінювання результатів навчання або інша ситуація, що зачепила особистісні інтереси школяра. У такому випадку педагогові важливо своєчасно помітити зміну емоційного стану учня та обрати тактику, яка не допустить загострення ситуації й виникнення психологічного бар'єра у взаєминах.

Невербальна поведінка може також сигналізувати про втому, зниження уваги або втрату інтересу до діяльності. Сповільнення рухів, розслаблена поза, відсутність зорового контакту, відсторонений погляд і маловиразна міміка можуть бути ознаками того, що учень потребує зміни виду діяльності, короткої паузи або активізації уваги.

Невербальні засоби відіграють особливу роль у педагогічній комунікації, оскільки вони передають не лише зміст повідомлення, а й емоційне ставлення людини до ситуації, співрозмовника чи предмета спілкування. Якщо вербальна комунікація переважно забезпечує усвідомлене передавання інформації, то невербальна поведінка значною мірою відображає емоційний стан та ставлення учасників взаємодії.

Отже, професійна комунікативна майстерність педагога передбачає не лише вміння використовувати міміку, погляд, жести, позу та інші невербальні засоби, а й здатність помічати, аналізувати та адекватно інтерпретувати невербальні сигнали учнів. Таке вміння допомагає своєчасно визначати рівень зацікавленості, розуміння навчального матеріалу, емоційного напруження чи втоми, а відтак — оперативно коригувати спосіб взаємодії. У результаті педагог отримує можливість ефективніше регулювати міжособистісні відносини, підтримувати сприятливий психологічний клімат у класі та створювати умови для продуктивної освітньої взаємодії.

Вагому роль у системі мімічних знаків відіграють очі. Візуальний контакт (контакт очей) – це погляд співрозмовників, фіксований один на одному, що означає зацікавленість партнером і зосередженість на тому, що він говорить. У педагогічній діяльності візуальний контакт виконує таку важливу функцію, як емоційне живлення. Тобто, відкритий, доброзичливий погляд вчителя в очі дитини потрібен не лише для встановлення контакту, а й для задоволення емоційних потреб учня. Тому вчителеві важливо навчитися тримати в полі зору всіх учнів. Оптимальний ритм обміну 10 поглядів на уроці: індивідуальний контакт очей чергується з охопленням очима всього класу; саме цим і створюється так зване робоче коло−охоплення очима всього класу та робоче

коло уваги. Чергування, переключення погляду є важливими і при вислуховуванні відповіді учня: поглядаючи на нього, вчитель дає йому зрозуміти, що він його чує, вслуховується, отже, зацікавлений, оцінить об'єктивно; поглядаючи на клас, учитель привертає увагу решти учнів до того, хто відповідає. Учитель повинен враховувати те, що його погляд діє сильніше, ніж чим ближче він до учня. Стійкий візуальний контакт свідчить про зацікавленість, відкритість, однак не варто перебирати міру. Занадто стійкий, пильний погляд учень може зрозуміти по-своєму: учитель підозрілий, слідкує за мною, прискіпується до мене. Через це дитина може почуватися пригніченою. Байдужий, ковзаючий погляд теж неприємний: не зрозуміло, чи бачить тебе вчитель, чи дивиться «крізь тебе». Загалом, свідомий розвиток візуальної техніки є ефективним шляхом здійснення комунікативної взаємодії у педагогічному процесі[30].

Іншим важливим засобом невербальної педагогічної техніки є пантоміміка. Жест (від. лат. gestus – рух тіла) – рух тіла, переважно, рукою, що супроводжує мову для посилення її виразності або має значення якогось сигналу чи знаку. Використання жестів у педагогічному спілкуванні зближує вчителя з учнями, однак неприродні та театральні жести можуть перешкоджати в налагодженні міжособистісної взаємодії, викликати непорозуміння між мовцями. Учений Р. Бердвістел запропонував класифікацію, в якій виділяють 5 груп жестів[31]:

1) рухи-символи доповнюють або цілком заміщують словесні висловлювання, їх розуміють без слів та поза комунікативним контекстом. До цієї групи відносяться широковідомі символи, які несуть своєрідну національну особливість: той самий жест може мати різний смисл у різних народів. Найвідомішими є жести, які використовуються в повсякденній комунікації. Це жести привертання уваги, привітання, прощання, згоди чи заперечення;

[30] Щербина Д.В. Невербальна культура педагога. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 8–9.

[31] Birdwhistell R. L. Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication. University of Pennsylvania Press. P. 168.

2) рухи-ілюстратори доповнюють вербальну комунікацію, описуючи або акцентуючи на словесному повідомленні. За допомогою такого жесту підсилюють повідомлення, ключові моменти бесіди підкреслюються і в результаті запам’ятовуються. Такі жести можуть краще, ніж вербальне пояснення відобразити інформацію, наприклад, про розмір та форму предмета ;

3) рухи-регулятори супроводжують мовлення, контролюючи та регулюючи процес спілкування;

4) рухи-демонстратори мають емоційний сенс і відображають почуття співрозмовників;

5) рухи-адаптери – це специфічні звички людини, які формуються ще в дитинстві та головно проявляються підсвідомо в процесі спілкування й вказують на емоційний стан співрозмовника.

Під час освітньої взаємодії педагог постійно перебуває в полі зору учнів, тому його жести, рухи, поза та загальна манера поведінки мають важливе комунікативне значення. Учитель повинен усвідомлювати власну невербальну поведінку та за потреби контролювати її. Емоційний стан педагога значною мірою впливає на психологічну атмосферу в класі. Особливо важливим є початковий момент взаємодії, коли за допомогою усмішки, виразу обличчя, погляду, пози та інтонації вітання формується перше емоційне враження й визначається подальший характер комунікації.

Водночас професійна комунікативна компетентність педагога передбачає не лише здатність керувати власною пантомімікою, а й уміння спостерігати та інтерпретувати невербальну поведінку учнів. Аналіз поз, жестів, погляду та міміки дає змогу своєчасно виявити зниження уваги, втому, нудьгу, емоційне напруження або нерозуміння навчального матеріалу. Помітивши такі сигнали, педагог може змінити вид діяльності, зробити коротку паузу, повторити пояснення, поставити додаткове запитання або іншим способом активізувати учнів.

Наприклад, розслаблена поза, опора на парту чи руки, схилена голова та спрямований униз погляд можуть свідчити про втому або зниження

зацікавленості. Часте маніпулювання предметами — ручкою, олівцем, зошитом — іноді вказує на внутрішнє напруження, втрату концентрації або потребу в зміні діяльності. Водночас уважний, але дещо розгублений погляд може бути сигналом того, що учень потребує додаткового пояснення. Якщо школяр уникає зорового контакту, намагається залишатися непомітним, опускає очі або ховається за іншими учнями, це може бути пов’язано з невпевненістю, недостатньою підготовленістю до заняття чи дискомфортом у взаємодії з педагогом. Однак такі сигнали не можна трактувати однозначно: їх необхідно розглядати з урахуванням ситуації, індивідуальних особливостей учня та сукупності інших вербальних і невербальних ознак.

Важливе місце в комунікації посідають екстралінгвістичні та просодичні засоби. До перших належать, зокрема, сміх, плач, покашлювання, зітхання та паузи, а до просодичних — сила й висота голосу, темп, тембр, ритм, наголос та інтонація. Вони не просто супроводжують мовлення, а доповнюють його зміст, впливають на емоційне сприйняття повідомлення та формують ставлення слухача до мовця.

Особливим комунікативним ресурсом педагога є голос. Те саме словесне повідомлення може сприйматися по-різному залежно від тембру, гучності, темпу та інтонаційного оформлення. За допомогою голосу педагог може виражати зацікавленість, доброзичливість, схвалення, занепокоєння, здивування чи інші емоційні стани. Важливо, щоб голосова поведінка відповідала змісту висловлювання та конкретній ситуації спілкування.

Для підвищення зрозумілості та переконливості повідомлення педагог може дещо сповільнювати темп мовлення, особливо під час пояснення складного матеріалу або формулювання важливих висновків. Водночас надмірне уповільнення може зробити мовлення неприродним і монотонним, тому оптимальним є темп, який відповідає природній манері мовлення педагога та можливостям учнів щодо сприйняття інформації.

Інтонація є одним із найважливіших засобів організації усного мовлення. Вона допомагає структурувати повідомлення, виділяти його смислові частини,

акцентувати увагу на ключових моментах, регулювати послідовність мовленнєвого потоку та передавати емоційне ставлення мовця до змісту висловлювання. Завдяки інтонації учні сприймають не тільки те, *що* говорить педагог, а й те, *як він ставиться до сказаного*.

Тому під час педагогічної комунікації важливо добирати відповідну тональність мовлення**,** зважаючи на мету висловлювання, зміст навчального матеріалу, емоційний стан класу та реакцію учнів. Тон не завжди можна визначити заздалегідь: він формується безпосередньо в процесі взаємодії та може змінюватися залежно від реакцій аудиторії. Педагогічна майстерність полягає саме в здатності своєчасно реагувати на ці зміни.

Темп мовлення визначається швидкістю вимови звуків, складів, слів і фраз. На нього впливають індивідуальні особливості мовця, його темперамент та емоційний стан, а також ситуація спілкування. У педагогічній діяльності темп має відповідати віку учнів, рівню їхньої підготовки, складності матеріалу та меті комунікації.

Під час пояснення нового або складного матеріалу доцільно говорити повільніше, ніж під час повідомлення вже відомої учням інформації. Це дає змогу школярам осмислити нові поняття, співвіднести їх із попередніми знаннями, запам’ятати терміни та сформулювати власні висновки. Надмірно швидке мовлення ускладнює розуміння й може призводити до втрати окремих слів або смислових фрагментів. Надто повільна вимова, навпаки, порушує цілісність повідомлення, знижує динамічність уроку та може послаблювати увагу учнів. Отже, оптимальним є гнучкий темп мовлення, який педагог змінює залежно від змісту та перебігу комунікації.

Важливим елементом усного мовлення є пауза — тимчасове припинення або уповільнення мовленнєвого потоку. Її правильне використання допомагає структурувати інформацію, відокремлювати смислові частини повідомлення та зосереджувати увагу учнів на важливих моментах. Пауза створює для учнів можливість осмислити почуте, пригадати необхідну інформацію, сформулювати відповідь або підготуватися до подальшої взаємодії. Вона може бути корисною

перед важливим повідомленням, після формулювання запитання або між окремими частинами пояснення.

Водночас надмірне використання пауз порушує динаміку мовлення та може ускладнювати сприйняття матеріалу. Тому педагогові важливо розрізняти логічні паузи, які допомагають структурувати зміст, і організаційні паузи**,** які дають можливість учням зорієнтуватися, відповісти, поставити запитання або переключити увагу. Тривалість паузи має відповідати її комунікативній функції: коротші паузи можуть розмежовувати слова чи словосполучення, довші — смислові частини висловлювання.

Значну роль у передаванні смислу відіграє наголос, за допомогою якого педагог може виділити певний звук, слово або частину висловлювання. Особливе значення має логічний наголос — інтонаційне виокремлення слова чи фрази, які є ключовими саме в конкретній комунікативній ситуації. Логічний наголос може досягатися за допомогою зміни висоти та сили голосу, темпу вимови або паузи. Правильно розставлені смислові акценти допомагають учням визначити головне в повідомленні, краще структурувати інформацію та зосередити увагу на найважливіших положеннях. Водночас надмірна кількість логічних наголосів зменшує їхню ефективність і може зробити мовлення неприродним або ускладнити визначення основної думки.

Ще одним важливим аспектом педагогічної комунікації є просторова організація взаємодії**.** Відстань між педагогом та учнями, їхнє взаємне розташування, можливість підтримувати зоровий контакт і характер переміщення в освітньому просторі впливають на психологічний комфорт учасників спілкування.

Міжособистісна дистанція не обмежується лише фізичною відстанню. Вона може відображати рівень довіри, емоційної близькості, відкритості та психологічного комфорту між учасниками взаємодії. Тому педагогові важливо враховувати не лише організаційні потреби заняття, а й особистий простір учнів, особливості конкретної ситуації та характер взаємин із класом.

Таким чином, ефективна педагогічна комунікація ґрунтується на комплексному використанні вербальних, невербальних, екстралінгвістичних і просодичних засобів**.** Майстерність педагога полягає не тільки у володінні кожним із них окремо, а й у здатності гармонійно поєднувати їх відповідно до мети спілкування, змісту навчального матеріалу та реакцій учнів. Це дає змогу підтримувати увагу школярів, своєчасно виявляти труднощі у сприйнятті інформації, регулювати емоційний стан класу та створювати сприятливі умови для продуктивної педагогічної взаємодії.

Едвард Холл описав норми наближення людей один до одного[32]:

1) **Інтимна відстань** – від 0 до 45 см – на такій відстані спілкуються найближчі люди;

2) **Персональна** – від 45 до 120 см – спілкування зі знайомими людьми;

3) **Соціальна** – від 120 см до 400 см – при спілкуванні з чужими людьми та офіційному спілкуванні;

4) **Публічна** – від 400 см до 750 см – на цій відстані відбуваються виступи перед аудиторією.

Дистанція понад 7 метрів не дозволяє детально спостерігати за мімікою мовця. Зі свого боку, дистанція понад 12 метрів не дає змоги добре бачити жести й рухи тіла мовця. Це може викликати бар'єри комунікації. Тому зміна дистанції може сприяти консолідації уваги учнів на уроках. Вважається, що зменшення дистанції сприяє збільшенню сили педагогічного впливу, проте зменшення може мати певні рамки, позаяк є певні норми й правила, що мають бути дотримані і які слід враховувати при організації спілкування. У кожної людини є власні поле й аура, їх недотримання загрожує завадити успішному спілкуванню. Педагог може скористатися близькою дистанцією для активізації більш довірливого спілкування зі школярами. Однак робити це слід обережно: занадто близька дистанція може бути нетактовною. Учителю для реалізації навчального процесу слід

[32] Hall Ed. T. The Hidden Dimension. New York : Doubleday,1966. P. 113

дотримуватись т. зв. проксемічної рівності й різноманітності. Для цього слід робити рухи уперед і назад, періодично змінювати просторове розташування в аудиторії, аби не викликати надмірну напругу в одних учнів та стимулювати роботу інших. Варто при цьому уникати повсякчасного переміщення по класу.

Техніка невербальної поведінки педагога, тобто поведінки, яка не спирається на слова або інші мовленнєві символи, здебільшого індивідуальна й неповторна, як і сам учитель. Однак можна говорити про існування певних критеріїв оцінювання її педагогічної ефективності:

а) демонстрація учителем упевненості, внутрішньої сили − його міміка, пантоміміка, постава говорять учням про здатність спрямовувати їхню діяльність, утримувати ініціативу у спілкуванні, вести за собою;

б) демонстрація учителем спрямованості на діалог з учнями − зацікавлений погляд, постійний зоровий контакт з ними, щира посмішка, пластичні рухи свідчать про його відкритість, визнання особистісної рівності з учнями (при збереженні статусного домінування, психологічної дистанції); учні не бояться таких учителів, бо поважають їх і тому визнають їхній авторитет;

в) естетизація вчителем середовища спілкування з учнями, привнесення до нього елементів краси й насолоди: учитель виразний у своїй поведінці, а її інструменти — погляд, посмішка, рух, жест, розміщення у просторі − сприяє гармонізації стосунків, дає учням задоволення від спілкування з вихователем. Критеріями гідної самопрезентації є також природність і доцільність у використанні невербальних засобів комунікації[33].

Завдання для практичної роботи

Завдання № 1. «Висловити одним словом»

Учасникам роздають аркуші із записаними назвами емоцій, і вони, не показуючи їх іншим, повинні вимовити слово «Привіт» з інтонацією, відповідно

[33] Щербина Д.В. Невербальна культура педагога. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 21−22.

до емоції, написаною на картці. Решта повинні здогадатись, яку емоцію старався відтворити учасник.

Список емоцій: щастя, подив, співчуття, зневіра, підозра, сум, веселість, апатія, спокій, зацікавленість, цікавість, недовіра, втома, хвилювання, ентузіазм.

Завдання № 2. «Знайди пару»

Кожен учасник отримує картку з назвою певного засобу невербальної комунікації, або з визначенням цього засобу. За сигналом ведучого учасники з назвою засобу невербальної комунікації зачитують її вголос, а учасники з визначенням повинні якомога швидше об'єднатись у пару з учасником, який має відповідну назву.

кінесика	сукупність рухів (жестів, міміки), що застосовуються в процесі людського спілкування

просодика	комплекс невербальних ритміко-інтонаційних засобів, які забезпечують сприйняття, створення й відтворення мовлення

проксеміка	просторові відносини людей у процесі спілкування

хронеміка	використання часу в процесі комунікації: час очікування початку спілкування, тривалість спілкування тощо

такесика	невербальні коди, які ґрунтуються на дотиковій чутливості (потискування рук, поцілунки, обійми тощо)

екстралінгвістика	сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення й не пов’язані з його фонетичними характеристиками: паузи, кашель, сміх, плач

жест	рух тіла чи рук, який супроводжує мовлення або замінює його

міміка	рухи м’язів обличчя, що виражають почуття й психічний стан людини

пантоміміка	виразні рухи тіла людини, що служать формою передавання внутрішніх переживань

Завдання № 3. «Подарунок»

Учасники стають у коло. Кожен повинен зробити подарунок сусідові ліворуч. Його треба вручити мовчазливо (невербально), проте зробити це так, аби сусід вгадав, що саме йому подарували. Доки всі не отримають подарунки, говорити нічого не треба. Наприкінці учасники проводять обговорення. Чи складно було пояснити тільки за допомогою міміки й жестів? Чи не було бажання використовувати ще й мовлення?

Завдання № 4. «Невербальний діалог»

Робота в парах. Учасники протягом однієї хвилини намагаються передати партнеру певну інформацію без слів, використовуючи лише міміку, жести, погляд і позу. Партнер має визначити зміст повідомлення.

Обговорення: Яку інформацію можна передати без слів? Чи завжди невербальне повідомлення можна правильно зрозуміти?

Завдання № 5. **«Голосова міміка»**

Учасники виконують завдання: прочитати 2-3 абзаци з газети або журналу з певною інтонацією:

- *підозріло (сумніваюся!);*
- *зневажливо (яке безглуздя!);*
- *з подивом (так не може бути!);*
- *із погрозою (ну зачекайте ж!);*
- *зі сміхом (ну напишуть ж таке!).*

Усі інші стараються відгадати емоційний стан людини або її ставлення до прочитаного тексту та обмінюються думками про успіх або невдалість спроб. Учасники також обговорюють інтонаційні характеристики голосу.

Завдання № 6. «Спілкування в парі»

Учасники діляться на пари та спілкуються по-різному. Спочатку сідають спиною один до одного, спілкуються на будь-яку тему, а через декілька хвилин змінюють своє положення. Один партнер сидить, інший стоїть, але продовжують вести бесіду. Через деякий час міняються позиціями, щоб кожен з них спробував відчуття «зверху» і «знизу». Ще через декілька хвилин спілкуються, дивлячись один одному в очі. Опісля учасники обговорюють значення просторового розміщення в спілкуванні, визначають, яким способом було найкомфортніше спілкуватись.

Завдання № 7. «Як справи?».

Це завдання розвиває вміння учасників розвивати невербальні засоби комунікації. Учасники у парах, вимовляють слова «Ось так!» з різною інтонацією, відповідаючи на поставлені запитання за допомогою жестів:

— Як справи? — Ось так! (піднімають великий палець; говорять весело, енергійно)

— Як заперечуєш? — Ось так! (похитують головою, роблять заперечливий рух рукою, відповідають роздратовано).

— Як займаєшся гімнастикою? — Ось так! (роблять прості гімнастичні вправи; слова вимовляються швидко, з придихом).

— Як спиш? — Ось так! (дві долоні кладуть під щоку; голос сонний, розслаблений).

— Як гніваєшся? — Ось так! (руки кладуть в боки, злість у голосі).

— Як вітаєшся? — Ось так! (махаєш долонею; голос привітливий).

— Як вчишся? — Ось так! (тримаєш у руках уявну книжку, інтонація зосереджена та спокійна).

Завдання № 8. «Опиши емоцію»

Учасники діляться на 3 групи. Кожній групі дають фото. Учасники описують настрій та думки людей, зображених на них, розшифровують невербальні засоби (погляд, жести, міміку тощо). Опісля обговорюють важливість невербальних засобів спілкування саме в педагогічній комунікації.

Заняття № 5.

ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ШКОЛІ

Педагогічна комунікація є цілеспрямованим і організованим процесом взаємодії між педагогом та учнями, у межах якого здійснюється обмін інформацією, спільними діями та формується взаєморозуміння. У процесі такого спілкування учні не лише пізнають навколишній світ і самих себе, а й набувають необхідних умінь і навичок, опановують різні способи діяльності та засвоюють досвід емоційно-ціннісного ставлення до себе, інших людей і довкілля. Водночас педагогічна комунікація не завжди характеризується взаємною коректністю та конструктивністю. Конфліктні ситуації є поширеним явищем у шкільному середовищі, зокрема у взаєминах між учителями та учнями. Саме тому дослідження особливостей виникнення, розвитку, причин і способів урегулювання конфліктів є актуальним напрямом сучасної педагогіки.

Педагогічна комунікація виступає одним із ключових засобів формування сприятливої атмосфери взаємоповаги, рівноправності, справедливості та взаєморозуміння у відносинах між учителем і учнями. Важливу роль у цьому процесі відіграє усвідомлення педагогом власної відповідальності за характер взаємодії з учнями. Учитель є організатором освітнього процесу, тому його поведінка, ставлення та обраний стиль спілкування значною мірою визначають якість взаємин із вихованцями. Професійна діяльність педагога має бути орієнтована насамперед на потреби учнів, їхній особистісний розвиток, навчання та подальше становлення. Недостатньо виважена поведінка, некоректне ставлення або неправильний вибір способів комунікації з боку вчителя можуть стати причиною непорозумінь і сприяти виникненню конфліктів у педагогічному спілкуванні.

Серед потенційно конфліктних педагогічних ситуацій (конфліктів) можна виділити такі[34]:

1. Ситуації (або конфлікти) діяльності, що виникають з приводу виконання учнем навчальних завдань, успішності, позакласної роботи.

Вони виникають на уроках між учителем і учнем, учителем і групою учнів і проявляються у відмові учня виконувати навчальне завдання. Це може відбуватися з різних причин: втома, труднощі в засвоєнні навчального матеріалу. Подібні конфлікти часто відбуваються з учнями, котрі відчувають труднощі в навчанні, коли вчитель веде предмет у класі нетривалий час і стосунки між учителем і учнями обмежуються контактами тільки навколо навчальної роботи.

Спостерігається збільшення подібних конфліктів через те, що вчителі часто висувають завищені вимоги до засвоєння предмета, а оцінки використовують як засіб покарання тих, хто не підкоряється вчителю, порушує дисципліну на уроці.

2. Ситуації (або конфлікти) поведінки (вчинків), що виникають з приводу порушення учнем правил поведінки в школі, частіше на уроках, і поза школою.

Педагогічна ситуація може набути характеру конфлікту в тому випадку, якщо вчитель допустив помилки в аналізі вчинку учня, зробив необґрунтований висновок, не пояснив мотиви. Слід мати на увазі, що один і той же вчинок може бути викликаний різними мотивами. Учителі, оцінюючи вчинки учнів, не завжди відповідально ставляться до наслідків таких оцінок для учня і недостатньо піклуються про те, як вплинуть такі оцінки на його подальші стосунки з учнем.

Учителі часто поспішають вжити заходів, покарати учнів, незважаючи на їх позицією і самооцінку вчинку, в результаті ситуація втрачає виховний сенс, а іноді переходить у конфлікт.

[34]Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія : підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 424–425.

3. Ситуації (або конфлікти) відносин, що виникають у сфері міжособистісного спілкування учнів і вчителів, в процесі педагогічної діяльності.

Подібні конфлікти можуть виникати унаслідок невдалого розуміння ситуацій педагогом і тривати чималий час. Вони часто набувають особистісного значення та здатні започаткувати тривалу неприязнь чи навіть ненависть школяра до викладача, порушити взаємодію на значний час та створити в дитини гострий запит на захист від неправди та непорозуміння. Відносини вчитель – учень стають розмаїтими та змістовними і виходять за межі шкільної програми, коли педагог більше цікавиться життям учнів, їх позакласним життям. Це дає змогу використати поточну ситуацію у виховних цілях.

Конфлікт у сучасній педагогіці і психології визначається як пов’язане з гострими негативними емоційними переживаннями зіткнення протилежно спрямованих, несумісних один з одним тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаєминах або міжособистісних діях індивідів або груп людей.

Узагальнення положень сучасних психолого-педагогічних досліджень дає змогу розглядати процес конструктивного врегулювання конфлікту як послідовність взаємопов’язаних етапів: усвідомлення конфліктної ситуації, її аналіз, пошук і прийняття рішення та оцінювання результатів.:

1. **Етап виникнення та усвідомлення конфлікту.** На цьому етапі прихована суперечність набуває відкритого характеру, а сторони усвідомлюють наявність конфліктної ситуації. Основним завданням має бути не визначення винуватця, а пошук конструктивних шляхів подолання суперечностей і відновлення взаєморозуміння.
2. **Етап аналізу конфліктної ситуації.** Передбачає безпосередню взаємодію учасників конфлікту, спільне осмислення причин і обставин його виникнення. Важливо уважно вислухати позицію іншої сторони, визначити спільні та відмінні погляди й розглянути можливі альтернативні способи розв’язання проблеми.

3. **Етап пошуку та прийняття компромісного рішення.** На цій стадії особливого значення набуває готовність учасників до співпраці, взаємних поступок і врахування інтересів один одного. Досягнення компромісу значно полегшується за умови емоційної врівноваженості, самоконтролю та прагнення сторін до конструктивного діалогу.
4. **Етап оцінювання результатів конфлікту.** Якщо досягнуті в процесі обговорення домовленості задовольняють усіх учасників, конфлікт можна вважати врегульованим. Водночас окремі суперечності можуть зберігатися й у подальшому спричинити повторне загострення ситуації. Тому важливо ще раз проаналізувати досягнуті домовленості, уточнити взаємні очікування та визначити спільний алгоритм подальших дій.

Успішне врегулювання конфлікту передбачає послідовне виконання певного алгоритму дій, який охоплює визначення суті проблеми, її всебічний аналіз, пошук можливих способів розв'язання та оцінювання отриманого результату. У кожній конкретній конфліктній ситуації передусім необхідно встановити причину її виникнення та з'ясувати обставини, за яких вона виникла. На цьому етапі важливо уважно вислухати всі сторони, зосередившись на фактичній інформації, і досягти спільного розуміння суті проблеми. Водночас необхідно розмежовувати об'єктивні факти та емоції, переживання й суб'єктивні оцінки учасників. Після ґрунтовного аналізу ситуації доцільно перейти до спільного пошуку шляхів її подолання, що створює передумови для досягнення взаєморозуміння та примирення.

Важливою передумовою конструктивного розв'язання конфлікту в освітньому середовищі є здатність педагога не лише слухати, а й розуміти учня, враховувати його позицію та емоційний стан. Для підтримання позитивних міжособистісних взаємин необхідно прагнути до зменшення кількості конфліктних ситуацій, трансформуючи їх у педагогічні ситуації, які дають змогу розв'язати суперечність без порушення взаємодії між учасниками освітнього процесу. Водночас реалізація такого підходу потребує від учителя високого

рівня комунікативної компетентності, емоційної врівноваженості та вміння оперативно знаходити конструктивні рішення.

Процедура врегулювання конфліктів така:

- сприймати ситуацію такою, яка вона є насправді;

- уникати суб'єктивних суджень;

- під час обговорення потрібно аналізувати погляди усіх сторін, не звинувачувати один одного;

- спробувати поставити себе на місце іншої людини;

- намагатися не посилювати конфлікт;

- з повагою відноситись до співрозмовників;

- намагатися знайти компроміс;

-подолати конфлікт можуть спільна діяльність і відкрите спілкування між педагогом та учнями.

Підсумовуючи описані стратегії й методи подолання конфліктів, можна самостійно виробити модель поведінки в ситуації кризи, конфлікту та домагатися здійснення своїх цілей в кожному конкретному випадку. При цьому необхідно врахувати, що важливу роль у вирішенні кризових моментів відіграють такі чинники:

- адекватність відображення конфлікту;

- відкритість й ефективність спілкування конфліктуючих сторін;

- створення клімату взаємної довіри і співробітництва.

Завдання для практичної роботи

Завдання № 1. «Сходинки вирішення конфлікту»

Мета: сформувати алгоритм конструктивного розв'язання конфліктної ситуації.

На дошці записують п'ять кроків:

1. Зупинися → 2. Вислухай → 3. З'ясуй проблему → 4. Запропонуй рішення → 5. Домовся про подальші дії.

Учасникам пропонують конфліктну ситуацію:

Двоє учнів працюють над спільним проєктом. Один стверджує, що виконав більшу частину роботи, а інший вважає, що його внесок недооцінюють.

Завдання — пройти всі «сходинки» та продемонструвати, як можна вирішити ситуацію без взаємних звинувачень.

Завдання № 2. «Алфавіт емоцій»

Групу ділять на 2 підгрупи. Завдання кожної підгрупи – за декілька хвилин згадати й записати емоції (бажано на кожну букву алфавіту), які виникають під час конфліктної ситуації. Мета такого завдання – усвідомити, скільки негативних емоцій переживає людина в ситуації конфлікту.

Завдання № 3. «Народна мудрість»

Групу ділять на дві підгрупи. Кожній дається перелік українських прислів'їв та приказок, з яких потрібно вибрати десять, які найточніше описують конфліктну ситуацію і пропонують шляхи її подолання. Опісля групи діляться своїми міркуваннями.

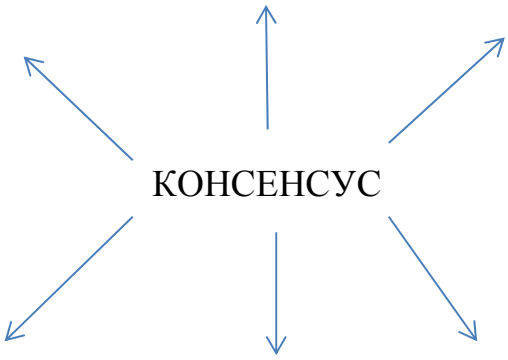
Перелік прислів'їв

1. Бджола жалить жалом, а людина – словом.
2. Вогню вогнем не загасиш, а треба води.
3. Де незгода, там часто шкода.
4. Згода будує, а незгода руйнує.
5. Криком вогню не вгасиш.
6. Наперед спитайся, а тоді лайся.
7. Не кричи, а краще научи.
8. Слово не стріла, а глибше ранить.
9. Де дружніші, там і сильніші
10. Краще солом'яна згода, як золота звада.
11. У товаристві лад – усяк тому рад.
12. Око за око – зуб за зуб.

13. Як гукнеться, так і відгукнеться.
14. Лайкою та криком хати не збудуєш.
15. Краще переконувати словами, ніж кулаками.
16. Сварка до добра не доводить.
17. Гуртом можна й море загатити.
18. Теплі слова розтоплюють холодні серця.
19. Лагідність перемагає гнів.
20. Щирість, чесність і довіра гори звернуть.

Завдання № 4. «Консенсус»

Завдання проводять методом мозкового штурму. Ведучий пише на дошці слово КОНСЕНСУС, а учасники пропонують свої ідеї, які характеризують це поняття. Ведучий записує усі відповіді.

Можливі варіанти:

- вислухай співбесідника;
- контролюй свою реакцію на конфлікт;
- будь толерантним, доброзичливим;
- не критикуй інших;
- звільнись від образ, гніву, розчарувань;
- подивись на себе з боку опонента;
- не згадуй минулі образи).

Завдання № 5. «Ознаки злагоди й конфлікту»

Учасників ділять на 2 підгрупи. Кожна описує ознаки злагоди й конфлікту.

Опісля групи діляться своїми ідеями.

З –	***К –***
Л –	***О –***
А –	***Н –***
Г –	***Ф –***
О –	***Л –***
Д –	***І –***
А –	***К –***
	Т –

Завдання № 6 «Як подолати конфлікт».

Учасників ділять на 3 підгрупи. Пропонується конфліктна ситуація та способи її врегулювання. Кожна підгрупа вибирає спосіб або пропонує свій варіант.

Ви зайшли у восьмий клас. Усі учні піднялись, аби привітати вчителя. Петро не рухається. На репліки друзів: «Вставай, Вадим Несторович зайшов!» – жодної реакції немає, учень демонстративно сидить далі. Якими будуть подальші дії вчителя?

Варіанти:

1. Доброго дня! Сідайте! Бачу, сьогодні в нас подія. Мушу від свого та вашого імені привітати Петра з виходом на заслужений відпочинок. На пенсію. 8 років Петро щодня сидів за партою... І ось нарешті він може скористатись пільгами. Відсьогодні прошу звільняти для нього місце, підтримувати, якщо він забажає піднятися з-за столу. Привітаймо Петра та почнімо урок.

2. Ні-ні, не турбуйте Петра. Якщо Петру погано нехай сидить. Дивись і далі не перенапружуйся. А то іще більше занедужаєш та не зможеш піднятися після закінчення уроку. Тоді ми всі хвилюватимемося ще більше...

3. Привітаюсь з усіма і скажу: «Не треба вставати. Якщо подобається вітати вчителя сидячи – гаразд. Але і я буду діяти навзаєм».

4. Підійду ближче та запитаю, чи не потрібна допомога, може викликати лікаря або швидку.

5. Підійду та привітаю Петра за руку.

6. Попрошу Петра помінятись ролями: я сяду на його місце, а він зайде як вчитель та продемонструє як діяти.

Заняття № 6. «Стратегії»

Ведучий: У конфліктних ситуаціях поведінку людей досліджує наука – конфліктологія. Вона виокремила 4 стратегії поведінки в моменти конфліктів: пристосування, уникнення, співпраця та суперництво.

- Принесення у жертву своїх інтересів заради іншого. Така стратегія охарактеризує мирну та податливу особистість. Це пристосування.
- Ухиляння від ухвалення рішення. Часто такою стратегією користуються особи, які невпевнені у собі. Це уникнення.
- Пошук рішень, які влаштують дві сторони. Таку стратегію обирають здебільшого зрілі, сильні та впевнені у собі особистості. Це співпраця.
- Конкуренція – намагання добитися своїх інтересів за рахунок інтересів інших. Найбільше такою стратегією користуються люди, впевнені у собі, амбітні, агресивні. Це суперництво.

Учасникам роздають аркуші з описом різноманітних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях, і вони повинні визначити, про яку саме стратегію йдеться.

- Цією стратегією користуються, якщо ціна питання є невеликою або ж потрібна пауза для схвалення рішення. За такої моделі поведінки у конфлікті зберігаються взаємини, при цьому кожна зі сторін не отримує переваг, за такого розвитку подій конфлікт не вирішено, а тільки тимчасово припинено.

- Ця стратегія – найбільш ефективна, позаяк за такого розвитку подій у виграші опиняються обидві сторони. Така стратегія укріплює стосунки, вона вигідна для всіх сторін конфлікту.
- Ця стратегія доречніша, коли з метою збереження взаємин, особа готова жертвувати власною вигодою. За такого розвитку подій сторона, що поступилася, програє опоненту. Подальше збереження партнерських відносин в цьому разі може бути проблематичним.
- Ця стратегія відкриває шлях до загострення конфлікту. Сторони не прислуховуються одна до одної, не прагнуть віднайти прийнятне для обох рішення. Учасники такого конфлікту відстоюють лише власну позицію.

Завдання № 8. «Правила»

Учасників ділять на 2 групи. Протягом 10 хвилин вони повинні вигадати 10 правил ефективної поведінки під час конфлікту. Опісля кожна група зачитує свої правила та арґументує відповіді.

Заняття № 6

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ) сьогодні розглядають як один з головних шляхів розвитку системи освіти. Це пов'язано з розвитком технологій, але не тільки. Передовсім, це викликано змінами, що відбулися унаслідок розвитку інформаційного суспільства, де основою є інформація та уміння користуватися нею. До того ж, одним із головних завдань сучасної системи освіти є розробка проєктів і програм, що сприяють формуванню людини у сучасному суспільстві. Основною метою шкільної освіти в сучасному світі виступає створення умов для пошуку та розвитку здібностей у кожній дитині, формування розвиненої особистості, що має міцні знання та може успішно пристосуватися до умов сучасності. Інформатизацію освіти слід розглядати як один із важливих засобів досягнення поставленої мети. При цьому потрібне вирішення низки важливих завдань: забезпечити технічне оснащення, своєчасно удосконалювати дидактичні засоби, розробляти нові технології навчання та ін.

Розвиток інформаційних технологій і засобів телекомунікацій створює основу для здійснення наукових й освітніх програм на якісно новому рівні. Застосування сучасних інформаційних технологій розширює рамки освітнього процесу, поглиблює його практичну спрямованість, підвищує мотивацію учнів у навчанні, сприяє розвитку їхніх інтелектуальних, творчих здібностей, вчить їх самостійно здобувати нові знання та створювати умови для успішної самореалізації у майбутньому.

Таким чином, запровадження ІКТ дає позитивний поштовх для досягнення основної мети модернізації освіти – підвищення її якості, поліпшення доступу до освіти, забезпечення розвитку гармонійної особистості, що орієнтована на інформаційний простір, поєднаний з ІКТ та інформаційною культурою.

ІКТ навчання виступають особливо ефективним педагогічним засобом формування комунікативних навичок, прискорюють процес навчання, посилюють інтерес школярів до предмета, поліпшують засвоєння матеріалу, дають змогу більше індивідуалізувати навчання й унеможливлюють суб'єктивне оцінювання. Активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє інтенсифікувати процес навчання, оскільки сучасні електронні засоби навчання впливають на резерви пам'яті, мислення учнів, їхні емоції, мотиви, інтереси.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – це сукупність методів виробничих процесів, програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, збереження, розповсюдження, відображення та використання інформації в інтересах її користувачів[35].

Сьогодні інформаційно-комунікаційні технології – це широкий діапазон цифрових технологій, що застосовуються для створення, передачі й розповсюдження інформації, надання різноманітних послуг (програмне забезпечення, комп'ютерне устаткування, мобільний зв'язок, електронна пошта, стільникові та супутникові технології, кабельний зв'язок, Інтернет, мультимедійні засоби). Створення швидкісних телекомунікацій та розробка сучасних технологій дають можливість для реалізації моделей розподіленого освітнього середовища, побудованого на технологіях віддаленого доступу до інформаційних ресурсів і комп'ютерних засобів спілкування. ІКТ можуть розширити доступ до освітніх програм та підвищити якість викладання та навчання загалом.

Використання ІКТ у школі сприяє формуванню й вдосконаленню вмінь та навичок учнів; розширенню їхніх компетенцій; прояву самостійності в роботі над навчальним матеріалом; розвитку творчого потенціалу учнів, їх пізнавальної

[35] Кадемія М. Ю., Шахіна І.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі. Вінниця : ТОВ «Планер», 2011. С. 199.

активності; створення захоплюючого уроку. Крім того, заняття із застосуванням ІКТ є особистісно-орієнтованими, створюють підвищений психоемоційний фон, дозволяють створити умови для успішної діяльності кожного учня й подолати різноманітні проблеми, які виникають у процесі навчання.

До засобів інформаційно-комунікаційних технологій відносять:

- аудіопристрої;
- відео;
- телевізійні та радіопередачі;
- мобільні телефони;
- комп'ютери.

Усі ці засоби надають нові можливості навчання та удосконалюють освітній процес, пропонуючи більш широкий вибір методів навчання, реалізуючи індивідуальні форми навчання, надаючи вчителям і учням можливість спільно планувати і організовувати освітній процес[36]. Методисти виділяють ще кілька класифікацій засобів ІКТ. До найбільш поширених належать:

- освітні ресурси Інтернету,
- тренажери й програми тестування,
- електронні посібники та підручники, які можна продемонструвати за допомогою використання ПК, ноутбука чи проектора,
- електронні енциклопедії та довідники,
- DVD диски з картинами та ілюстраціями,
- відео та аудіотехніка,
- штучний інтелект.

Відповідно до іншої класифікації, усі засоби ІКТ у сфері освіти поділяються на два типи:

[36] Fitzpatrick A. Information and communication technology in foreign language teaching and learning – an overview//Information and communication technology in the teaching and learning of foreign languages. UNESCO Institute, 2004. P. 11.

1) апаратний: комп’ютер, сканер, принтер, фотоапарат, відеокамера, магнітофон, відеомагнітофон тощо;

2) програмний: електронні підручники, електронні тренажери, середовище для тестування, пошукові системи, інформаційні сайти тощо.

На сучасному етапі педагоги надають перевагу застосуванню інтерактивної мультимедійної дошки, яка допомагає інтенсифікувати освітній процес, стимулює пізнавальну діяльність учнів, заохочує до креативності, сприяє активності школярів під час заняття.

Інтерактивна дошка − сучасний інтерактивний мультимедійний програмно-технологічний засіб з високим ступенем інтерактивності, що поєднує в собі як усі якості традиційної шкільної дошки, так й інтерактивні властивості електронно-цифрових ресурсів і сенсорні властивості апаратних засобів для відтворення цих ресурсів, колективної роботи з ними[37].

Огляд уроків та інтерактивних завдань для них показує, що користування інтерактивними дошками дає змогу долучити всіх школярів до більш успішного навчання, активізувати інтелектуальну та творчу діяльність, стимулювати інтерес до предмета та створити кращі можливості для опанування потрібних навичок. Досвід викладання з використанням інтерактивної дошки засвідчує позитивні ефекти синергії її можливостей та запровадження дидактичних принципів новизни, зокрема, комунікативної активності, наочності, інтерактивності, міждисциплінарних зв’язків, зворотного зв’язку, успішного поєднання індивідуальних, групових та колективних форм роботи, ширшого використання у педагогічній практиці особистісно орієнтованого навчання.

Застосування комп’ютера в освітньому процесі уможливлює впровадження нових навчальних методів, інноваційних технологій, що дають змогу удосконалити навчання та виховання школярів, втілювати принципи розвиткового навчання. Використання комп’ютера може бути

[37] Максак І.В. Використання інтерактивної дошки у процесі формування англомовної соціокультурної компетенції у початковій школі. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis С. 3.

найрізноманітнішим: це і спільна робота всього класу, групова, парна чи індивідуальна праця, однак, воно повинно завжди сприяти досягненню певних педагогічних цілей, враховувати індивідуальні особливості учнів.

Загалом поєднання в освітньому процесі викладача та електронних засобів значно поліпшує якість навчання, посилює інтерес до предмету, активізує засвоєння матеріалу та дає змогу глибше його зрозуміти. Таке поєднання також робить дисципліну доступнішою для розуміння школярами. З іншого боку, ставляться більші вимоги до рівня підготовки самих вчителів та їх кваліфікації. Вони мають бути обізнаними не тільки зі стандартними методиками викладання, а й вміти їх пристосовувати до застосування електронних засобів навчання та специфіки самих учнів. Отже, перехід до технологій комп'ютерного навчання, забезпечення умов для їх практичного запровадження, сама синергетика поєднання нового й традиційного є складним завданням, що вимагає вирішення низки педагогічних психологічних, освітніх, методичних та інших завдань.

Використання комп'ютерної техніки може допомогти усунути одну з основних причин байдужого ставлення до навчання у школі – неуспішність зумовлену недостатнім розумінням, прогалини у знаннях та іншими причинами. Учень, працюючи на комп'ютері, має більше можливостей успішного засвоєння навчального завдання, унаслідок підвищення інтересу до предмету, особливо у разі, коли з боку педагога йому надається додаткова допомога. Персональний комп'ютер може додатково заохочувати учнів до засвоєння матеріалу, надаючи можливості до прояву кмітливості, оригінальності, сміливості пропонувати альтернативні шляхи вирішення навчального завдання без ризику отримати за це погану оцінку від шкільного педагога.

Штучний інтелект (ШІ) поступово стає важливим інструментом сучасної освіти, відкриваючи нові можливості для організації навчання, підвищення його ефективності та індивідуалізації освітнього процесу. Цифрові технології на основі ШІ можуть використовуватися для пошуку й опрацювання інформації, створення навчальних матеріалів, підготовки завдань різного рівня складності, формування тестів, аналізу результатів навчальної діяльності та надання учням

додаткових пояснень. Водночас штучний інтелект доцільно розглядати не як заміну педагога, а як допоміжний інструмент, що розширює його професійні можливості.

Однією з основних переваг використання ШІ в освіті є можливість персоналізації навчання. За допомогою відповідних цифрових інструментів можна адаптувати навчальні завдання до рівня підготовки, темпу роботи та освітніх потреб учнів. Наприклад, учням можна запропонувати завдання різного рівня складності, додаткові пояснення складного матеріалу, вправи для закріплення знань або рекомендації щодо подальшого навчання. Особливо корисним такий підхід є в умовах інклюзивного та диференційованого навчання, оскільки дає змогу враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти.

Штучний інтелект може бути ефективним інструментом і в професійній діяльності вчителя. Педагог може використовувати його для підготовки планів уроків, створення дидактичних матеріалів, вправ, тестових завдань, текстів для читання, запитань для дискусій, рольових ситуацій та навчальних проєктів. Це дозволяє педагогу оптимізувати час на підготовку до занять і зосередитися на організації безпосередньої взаємодії з учнями.

Важливим напрямом застосування ШІ є розвиток критичного мислення та цифрової грамотності учнів. Робота з матеріалами, створеними штучним інтелектом, може передбачати перевірку достовірності інформації, виявлення неточностей, порівняння різних джерел, аргументоване оцінювання запропонованих відповідей і формулювання власної позиції. Таким чином, учень виступає не пасивним споживачем готової інформації, а активним учасником освітнього процесу. Водночас педагог має формувати в учнів розуміння того, що відповіді ШІ не завжди є правильними, тому отриману інформацію необхідно перевіряти та критично осмислювати.

Поряд із перевагами використання штучного інтелекту існують і певні ризики та виклики. Серед них – можливість отримання недостовірної або неповної інформації, надмірна залежність учнів від готових відповідей, зниження мотивації до самостійного виконання завдань, а також питання

академічної доброчесності та захисту персональних даних. Тому використання ШІ в освітньому середовищі потребує чітких правил і педагогічного супроводу. Учням важливо пояснювати принципи відповідального використання таких технологій, зокрема, необхідність перевірки інформації, самостійного опрацювання матеріалу та зазначення факту використання ШІ у випадках, коли це передбачено вимогами навчальної діяльності.

Отже, штучний інтелект є перспективним інструментом модернізації освітнього процесу, який може сприяти його персоналізації, підвищенню доступності навчальних ресурсів, урізноманітненню методів роботи та оптимізації професійної діяльності педагога. Водночас ефективність застосування ШІ залежить не стільки від технологічних можливостей самих інструментів, скільки від педагогічно доцільного та відповідального їх використання. Важливо зберігати провідну роль учителя як організатора освітнього процесу, наставника й фасилітатора навчальної діяльності, а штучний інтелект використовувати як засіб підтримки, творчого пошуку та розвитку освітніх можливостей.

Педагоги визнали, що впровадження нових засобів інформації у закладах освіти вимагає змін у моделях навчання та викладання. Вони вважають, що нові засоби масової інформації:

• вимагають і сприяють більшій незалежності з боку учня, більш самостійності у діяльності та організації навчальних процесів;

• заохочують до інтерактивної роботи;

• сприяють зворотному зв’язку між учителем та учнями;

• дозволяють постійно оновлювати навчальний матеріал;

• забезпечують більш швидкий доступ до навчальних матеріалів;

• надають більших можливостей для індивідуальних форм навчання.

Завдання для практичної роботи

Завдання № 1. «Плюси і мінуси»

Учасників ділять на дві групи. Першій пропонують обговорити тему «Переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті», а іншій групі – «Недоліки використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті». Потім усі пропонують і відстоюють свої твердження та доходять до спільного висновку щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.

Завдання № 2. «ШІ в навчальному процесі»

Протягом 3 хвилин у парах визначте:

1. **3 переваги** використання ШІ в освіті.
2. **2 можливі ризики**.
3. **1 правило відповідального використання ШІ**.

Питання для обговорення:

«Чи може ШІ замінити вчителя? Чому?»

Завдання № 3 «Емоджі»

Ведучий: Більшість сучасних дітей шкільного віку можуть спілкуватися у повсякденному житті переважно за допомогою коротких графічних повідомлень на кшталт смайликів. Доцільно включити цей інструмент для кращого засвоєння навчальних матеріалів. Уважається що це сучасний тип онлайн-спілкування, при якому текст та емоції негайно передаються за допомогою коротких текстових повідомлень та символічних мікрозображень. Кожен смартфон має серію зображень різних категорій (емоції, тварини, різноманітні символи тощо).

Учасників ділять на 3 групи. Їм роздають однакові картинки із зображеними на них емоджі, за допомогою яких потрібно скласти розповідь.

Завдання № 4. «Електронне повідомлення»

Учасники, використовуючи свої смартфони або планшети, надсилають повідомлення ведучому на електронну пошту, в якому формулюють правила поведінки учнів в Інтернеті. Опісля ведучий зачитує всі повідомлення й учасники формують так звану Пам’ятку безпеки в Інтернеті.

Пам’ятка

Безпека в інтернеті

1……

2…….

3……

4…….

5……

Завдання № 5. «Спілкування у Viber»

Ведучий створює заздалегідь групу у Viber та додає контакти усіх учасників тренінгу. На занятті він оголошує тему для дискусії. Наприклад, «Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті». Кожен з учасників повинен долучитися до дискусії та написати повідомлення у групі.

Завдання № 6. «Смайлики»

Ведучий: Схожі емоції можуть виражатись різними смайликами. Окремі такі зображення можуть бути зрозумілими інколи лише у вузькому колі осіб. Але є графічні символи, які дуже поширені і мають стандартне зображення, яке вже є в мобільних гаджетах, завдяки чому текстові смайли самі собою замінюються на графічні.

Учасникам роздають карточки з текстовими смайликами та їх значенням. Опісля вони діляться на пари та надсилають один одному СМС повідомлення, використовуючи ці графічні смайлики[38].

Смайл	Значення	Смайл	Значення	Смайл	Значення
:-) або :)	посмішка, щастя	:-(або :(	сум, депресія, не весело	;-) або ;)	підморгування
:-D	сміх	:-P або :P	показувати язика	:-*	поцілунок
:-O або =-O	здивування, шок	:-[	зашарівся, почервонів	:'(	плач
>:O або >:(	розлючений	:-X	стулені губи, обіцянка мовчати	:-|	не розумію, чекаю
:-!	нудота, відраза	:-@	кричати в гніві, розгніваний	@}->--	троянда

Завдання № 7. «Нетикет»

Нетикет – сукупність норм і правил поведінки в інформаційному просторі. Кожен з учасників, використовуючи пошукові системи інтернет, повинен знайти

[38] Смайли і емодзі: як передати емоції в тексті. URL: https://blog.comfy.ua/ua/smajjli-i-emodzi-yak-peredati-emociyi-v-teksti/

й виписати головні етичні правила комунікації у глобальних інформаційних мережах. Опісля учасники формулюють основні правила та спільно їх записують.

Завдання № 8. «Мікрофон»

Ознайомившись з поняттями «інформатизація суспільства», «інформатизація освіти», «комп'ютерні технології навчання», учасники за допомогою методу «Мікрофон» закінчують речення: «Основною метою нових інформаційних технологій (НІТ) навчання є...?»

Метод «Мікрофон» дає можливість кожному висловлювати думку, швидко почергово відповідаючи на запитання, але говорити має право тільки той учасник, у якого «символічний» мікрофон; відповіді не коментують і не оцінюють; коли хтось висловлюється, інші дотримуються тиші.

Заняття № 7

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ АТМОСФЕРИ СПІЛКУВАННЯ НА УРОКАХ

На сучасному етапі навчання та виховання розглядають як комунікативну діяльність, уміння спілкуватися. Позитивна атмосфера спілкування є одним з найважливіших чинників успішного засвоєння навчального матеріалу школярами. Саме сприятлива атмосфера комунікації формує навчальну співпрацю між учителем та учнями, сприяє встановленню злагодженої взаємодії між усіма учасниками навчального процесу.

Лінгвіст Ф. Бацевич визначає атмосферу спілкування як «лінгво-психо-соціокогнітивні стосунки учасників комунікативного акту». Атмосфера спілкування, на думку вченого, характеризує міжособистісні стосунки учасників комунікації, більшою мірою торкається нелінгвістичних аспектів спілкування, але впливає і на його лінгвістичну складову та на успішність комунікації загалом[39].

Основними завданнями вчителя є зробити свій предмет цікавим, створити, сприятливий психологічний клімат, допомогти школярам подолати усі труднощі в процесі засвоєння навчального матеріалу. У цьому контексті вчитель повинен прагнути до оптимального спілкування, яке характеризують як діалогічне, довірливе, відкрите, рівноправне, поважливе, адекватно вимогливе, конгруентне, бажане, суб'єкт-суб'єктне, що передбачає встановлення позитивних стосунків, які сприяють успішному розв'язанню поставлених завдань, приводить до взаємопізнання, взаєморозуміння та взаємосприйняття[40].

Основними рисами педагогічної комунікації на суб'єкт-суб'єктному рівні є:

[39] Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : ВЦ «Академія», 2004.С. 212

[40] Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 176.

- особистісна орієнтація співрозмовників (вміння розуміти й дослухатись один до одного);

- рівність позицій співбесідників (уникнення домінування вчителя у спілкуванні, він має визнати право учня на особисту думку, міркування, твердження);

- врахування почуттів та переживань, здатність розуміти та приймати думки співрозмовника (комунікація, заснована на взаємній повазі, довірі, розумінні почуттів один одного має більший педагогічний ефект);

- знання психології учнів (їх цінностей, ідеалів, потреб, зацікавлень).

Особистісно орієнтоване спілкування є складним видом психологічної взаємодії. Вчитель, що будує стосунки зі школярами у такий спосіб, зосереджується не стільки на буквальному виконанні завдань, скільки на розвитку учнів, використовуючи для цього відповідні дії, засоби та форми роботи.

Психологічний портрет особистісно орієнтованого вчителя є наступним:

- вчитель відкритий та доступний для кожної дитини, не породжує відчуття остраху, відвертий у поглядах та спілкуванні, дозволяє школярам майже вільно висловлювати їх думки та почуття;
- висловлює довіру до учнів, зберігає в них почуття власної гідності;
- проявляє інтерес до життя та проблем дітей, справедливий;
- здатен бачити учня його ж очами, відчути його внутрішній світ.

Як бачимо, найголовніше у вчителя – потенціал його цінностей, чи є в нього, за словами В. О. Сухомлинського, спрямованість на людину, здатність поважати іншого, любити[41].

Зрозуміло, що процес комунікації у навчально-виховному процесі не завжди характеризується повнотою розуміння й потрібним рівнем взаємовідносин. До психологічних чинників, що мають негативний вплив на процес взаєморозуміння, відносять психологічну несумісність співрозмовників,

[41] Педагогічна майстерність *:* підручник / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 1997.С. 203.

збентеженість, замкнутість, сором'язливість, недовірливе відношення до людей тощо. Негативний ефект мають також дії вчителя, які примушують учнів до багаторазового повторення матеріалу без постановки перед ними нових задач в різноманітних ситуаціях спілкування, не враховують реальні інтереси й потреби учнів.

Доброзичлива атмосфера на уроках створюється такими засобами:

- доброзичливий психологічний клімат, що передбачає відкритість учнів до спілкування – вони не бояться ставити питання, робити помилки, дискутувати;
- врахування інтересів учнів, їхніх переконань, психологічних та вікових особливостей для ефективної організації навчання та виховання;
- використання ігрових методів роботи, інтерактивних технологій, що характеризується високим показником інтенсивності спілкування учасників, їх прямою комунікацією, зміною використаних прийомів та форм спілкування, що допомагає урізноманітнити сприйняття інформації, тим самим покращуючи її засвоєння[42].
- застосування індивідуального підходу, диференційованого навчання, адаптація до індивідуальних особливостей кожного учня з метою розкриття їх здібностей та творчого потенціалу;
- уважне та чуйне ставлення до дітей, допомога у подоланні труднощів у процесі вивчення навчального предмету.

Протягом навчання у школі відбувається активний розвиток особистості учня. Як стверджують фахівці і свідчить практика, важливою умовою благополучного розвитку особистості школярів є наявність у школі та класі сприятливого соціально-психологічного клімату. Психологічний клімат створюється в освітньому процесі під впливом багатьох чинників, але,

[42] Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : неаук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. С. 212.

виникнувши як стійкий емоційно-психологічний настрій, він сам починає активно впливати на самопочуття його членів і виступає своєрідним «середовищем існування», сприяючи або перешкоджаючи розкриттю унікальних можливостей і здібностей особистості.

Створення сприятливого психологічного клімату вимагає від учителя добору прийомів і методів педагогічної підтримки як пріоритетних способів діяльності на уроці, стимулювання учнів до виконання колективних та індивідуальних завдань. Потрібно розвивати в дітей творчу активність, допитливість (не плутати з цікавістю), ініціативність, самостійність. Спонукати бажання до знань, вірити у свої здібності й пам'ять, волю та розум. Необхідно використовувати похвалу як засіб заохочення. Уважне ставлення вчителя до перемог та успіхів учнів надзвичайно важливе. Створення на уроках ситуації успіху є однією з пріоритетних умов сприятливого психологічного клімату. Отже, центральною у процесі комунікації виступає особистість дитини з усією її багатогранністю, неповторністю, унікальністю. В атмосфері позитивного спілкування учень вчиться встановлювати мовленнєвий контакт з вчителем та однокласниками. Коли учень почувається вільно, це руйнує бар'єр невпевненості, допомагає подолати певну розгубленість, яка властива учням у процесі вивчення нового навчального матеріалу, сприяє ефективній взаємодії між учнями та вчителем. На уроках вчителю слід створити такі умови, щоб в учнів з'явилась потреба висловити свою думку, подискутувати, заперечити чи погодитись із думкою вчителя або однокласників. Таке спілкування позитивно впливає на формування пізнавальних інтересів учнів, підвищує їхню мотивацію до навчання, сприяє свідомому засвоєнню інформації, розвиває такі якості як самостійність, ініціативність, творчість.

До факторів, які позитивно впливають на атмосферу в учнівському колективі, належать:

- професіоналізм учителя (теоретичні знання, професійність, аналіз особистого досвіду, тяга до професійного розвитку, здатність синтезувати знання з педагогіки й психології та застосовувати їх на практиці);

- особисті якості вчителя (любов до дітей, відкритість, почуття гумору, бажання не тільки вчити дітей, але й вчитися в них, бути для них наставником і другом, ініціативність, творчість, гнучкість, комунікабельність);
- відповідальність учителя за психологічний клімат у класі (учитель повинен усвідомлювати, що саме від його дій залежить емоційний комфорт у класі, і бути готовим до спільних дій, які зможуть об'єднати дітей, зацікавити і стимулювати їх до подальшого розвитку).

У дружному класі учень чітко розуміє та усвідомлює результати своєї діяльності, трактуючи її як спільну справу і тому отримує задоволення від виконаної роботи, яка об'єднує дітей. Клімат у психологічно сумісному класі впливає також на розв'язання інших завдань.

Завдання для практичної роботи

Завдання № 1. «Наші емоції – наші вчинки»

Мета: прояснити залежність учинків від емоційного стану, розвинути навики керування власною поведінкою. Модератор просить всіх учасників продовжити речення:

Мені добре, коли…

Мені подобається, коли…

Мені не подобається, коли…

Мені погано, коли…

Мені страшно, коли…

Я злюсь, коли…

Я радію, коли…

Я спокійний, коли…

Я сумую, коли…

Потім модератор пропонує закінчити речення фразою: «…і тоді я роблю…». По завершенню роботи над вправою розпочинається спільне обговорення: Про що ви міркуєте, коли робите так або інакше? Чи завжди ми

думаємо, коли щось робимо? Чи завжди слід поміркувати перед тим, як щось робити? Що слід зробити, аби зупинитись перед тим, як вчинити необдумано?

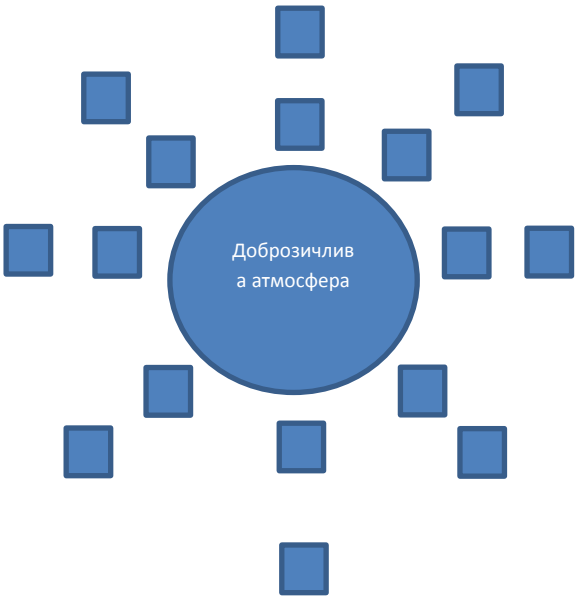
Вправа «Народ скаже, як зав'яже»

Учасникам пропонують прочитати народні прислів'я та приказки й визначити, про які риси людини йдеться.

- Батьківщина — мати, умій за неї постояти *(патріотизм)*.
- Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися *(працьовитість)*.
- Науки ні вода не затопить, ні вогонь не спалить (*мудрість, розум)*.
- Чого сам не любиш, того й іншому не чини (*повага до інших, доброзичливість)*.
- Хто людям добра бажає, той і собі має (*любов, доброзичливість)*.
- З добрими людьми завжди згоди можна дійти *(вміння порозумітися)*.
- Дружба та братство – найбільше багатство *(дружба, товариськість)*.
- Їж хліб-сіль з водою, живи правдою святою (*щирість, порядність)*.
- Мій батько не брехав і мені не велів *(справедливість, правда)*.
- Коли люди до тебе добрі, то ти будь іще добрішим *(доброта, порядність)*.
- Болить бік дев'ятий рік, та не знаю, в якім саме місці (*лінощі*).

Завдання № 3. «Сонечко»

Ведучий пропонує кожному учаснику кілька невеликих стікерів жовтого кольору та просить коротко занотувати на них умови створення теплої обстановки спілкування (кожна умова записується на окремому стікері). Далі він поєднує учасників в декілька підгруп та надає завдання: вже на великому аркуші намалювати сонце, а у якості променів до нього прикріпити стікери із записаними умовами (у кожному промені можна поєднати пропозиції, що мають схожий зміст). Наприкінці кожна з підгруп представляє ведучому виготовлені таким чином плакати.

Завдання № 4. «Абетка гарних слів»

Учасникам пропонують згадати та озвучити по черзі добрі, приємні слова на певну літеру алфавіту (літера витягується із мішечка або коробки). Виконавці записують усі слова, доповнюють список та спільно обговорюють його, чим створюють доброзичливу атмосферу в класі.

Завдання № 5. «Правила»

Яких правил ефективної взаємодії необхідно дотримуватися на уроці? Учасникам роздають правила, вони їх зачитують, дискують і доповнюють список своїми варіантами .

1. Проводити опитування, не нагнітаючи обстановку в класі. Викликати дітей на ім’я. При невдалій відповіді не принижувати учня.

2. Почуття гумору допоможе зняти напругу в класі.

3. Необхідно підтримувати ситуацію успіху.

4. Постаратися проявляти щирий інтерес до кожного учня.

5. Бути більш оптимістичними. Стежити за виразом свого обличчя.

6. При виникненні труднощів у навчанні обов’язково зрозуміло пояснити матеріал.

7. Вчителю слід звертати увагу на міжособистісні відносини, виявляти лідерів, аутсайдерів.

8. Співпраця – найбільш прийнятна форма побудови відносин вчителя з дітьми.

9. Розвивати впевненість дітей у своїх силах.

Завдання № 6. «Малюнок по колу»

Усім учасникам видають один аркуш паперу й олівці (фломастери, маркери). Завдання – уявити картину (будь-який образ), намалювати тільки один її елемент, після чого аркуш передати сусідові праворуч. Таким чином, кожен учасник отримує аркуш від сусіда ліворуч. Малюнки передаються доти, доки коло не замикається. Обговорюється завершені картини та їх привабливість. Вправа дозволяє розвивати взаємодію між учасниками, уміння бачити позицію іншого, тобто розвиває згуртованість колективу.

Завдання № 7 «Слова, які створюють атмосферу»

Завдання: учасникам пропонується пригадати фрази, які вчитель може використовувати на уроці, щоб підтримати учня.

Запишіть **3 фрази підтримки**, наприклад:

- «У тебе обов’язково вийде!»
- «Спробуймо разом».
- «Помилятися — це нормально».
- «Дякую за твою думку».
- «Цікава відповідь!»

Обговорення:

«Які слова вчителя допомагають учневі відчути, що його поважають, чують і підтримують?»

Завдання № 8. «Склади пісню»

Учасників ділять на дві команди. Ведучий заздалегідь вибирає популярну пісню (наприклад, «Червона рута») та пише по рядку на окремих аркушах. Опісля він прикріплює кожному учаснику один рядок пісні (так, щоб він не знав, який

саме) на спину. Тоді учасники кожної з команд повинні стати, щоб відтворити уривок з пісні. Та команда, яка впоралась швидше, перемагає. Наприкінці усі учасники гуртом співають цю пісню.

Заняття № 8

КОМУНІКАТИВНА ГРАМОТНІСТЬ ПЕДАГОГА

Комунікативна грамотність педагога є одним з найважливіших компонентів професійно-педагогічної культури. Необхідність її формування зумовлена тим, що вчитель постійно залучений до процесу спілкування, який передбачає різноманітні й багатопланові відносини з тими, хто стає партнером у комунікації: з учнями, їхніми батьками, колегами. Ці відносини виникають і розвиваються в процесі спільної освітньої діяльності, найважливішою умовою здійснення якої є педагогічна комунікація.

Мовознавець Ф. Бацевич визначає комунікативну грамотність як сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, які дають їй змогу ефективно спілкуватися в усній і писемній формах; знання законів, правил та засобів ефективної усної та писемної комунікації[43].

Комунікативна грамотність педагога – це знання правил спілкування, вміння співвіднести їх з конкретною ситуацією. Вона включає культуру мовлення, мовну грамотність, знання з педагогіки і психології, знання про логіку та етику спілкування.

Основні правила ефективної педагогічної комунікації:

1. Правило взаємного відображення у спілкуванні. У процесі педагогічної взаємодії учасники спілкування певною мірою відображають емоційний стан, стиль поведінки та комунікативну манеру один одного. Доброзичливість, спокій, повага й відкритість учителя сприяють формуванню відповідної атмосфери в класі. Натомість агресивність, роздратованість або підвищений тон можуть викликати напруження та відповідну реакцію учнів. Тому емоційна врівноваженість і позитивна комунікативна поведінка педагога є важливими умовами конструктивної взаємодії.

2. Правило залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль. Результативність педагогічного спілкування значною мірою залежить

[43]Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С.328.

від того, наскільки вчитель докладає зусиль для встановлення контакту з учнями, чітко формулює свої думки, добирає доступні способи пояснення, використовує запитання, приклади, невербальні засоби та забезпечує зворотний зв'язок. Водночас комунікативні зусилля мають бути не лише інтенсивними, а й педагогічно доцільними: надмірна кількість інформації або постійне мовлення вчителя може знижувати активність учнів.

3. Правило зниження уваги в умовах тривалого монологічного мовлення. Тривале безперервне мовлення вчителя поступово знижує концентрацію уваги учнів та їхню готовність до активного сприймання інформації. Тому ефективний урок передбачає чергування різних видів діяльності: слухання, говоріння, читання, письма, роботи в парах і групах, виконання практичних завдань, дискусій та рефлексії. Особливо важливо враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, підтримуючи їхню активну участь у навчальному процесі.

4. Правило зниження можливостей індивідуальної взаємодії зі збільшенням кількості учасників. Зі збільшенням кількості учнів у класі педагогові стає складніше забезпечити однаковий рівень уваги до кожного учасника освітнього процесу, отримати зворотний зв'язок та врахувати індивідуальні потреби. Тому в умовах численного класу особливого значення набувають робота в парах і малих групах, диференціація завдань, використання цифрових інструментів та різноманітних форм зворотного зв'язку. Це дає змогу зробити комунікацію більш активною та залучити до взаємодії більшу кількість учнів.

5. Правило емоційної взаємодії учасників освітнього процесу. Емоційний стан учителя впливає на загальну атмосферу в класі та характер взаємодії між учасниками освітнього процесу. Спокій, доброзичливість, оптимізм, підтримка й щира зацікавленість учнів сприяють формуванню психологічно комфортного освітнього середовища. Позитивна емоційна атмосфера допомагає учням почуватися безпечно, не боятися помилок, активніше висловлюватися та брати участь у навчальній діяльності. Водночас педагогам важливо не вимагати від себе постійно позитивних емоцій, а вміти професійно регулювати власний емоційний стан.

Тому комунікативна грамотність передбачає адекватну комунікативну поведінку педагога, тобто його вміння ефективно й безконфліктно спілкуватися у стандартних ситуаціях. Вона передбачає володіння вчителем нормами, правилами, принципами й прийомами ефективного спілкування та уміння застосувати їх у потрібній комунікативній ситуації.

Комунікативна грамотність передбачає дотримання комунікативного кодексу – системи принципів, правил і конвенцій, які ґрунтуються на певних категоріях і критеріях та регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікації[44]. Комунікативний кодекс розглядає мовленнєву поведінку співрозмовників як продумані та усвідомлені дії спілкування та виступає системою регулювання для аналізу мовленнєвої поведінки, її успішної чи неуспішної організації, базується на принципі кооперації Г. Грайса та принципі ввічливості Дж. Ліча.

Учений Г. Грайс виокремлює у комунікації принцип кооперації, який відіграє важливу роль і в освіті, забезпечуючи успішне оволодіння знаннями та формування гармонійно розвиненої особистості. В рамках цього принципу виділяє і більш конкретні постулати (максими), дотримання яких удосконалює організацію освітнього процесу[45] .

- Тематична відповідність забезпечує дотримання максими релевантності, згідно з якою зміст висловлювання або репліки має відповідати загальній темі заняття.
- Продуктивна організація мовлення педагога виходить на перший план, висуваючи чіткі вимоги до лексико-граматичної побудови розмови: точність і ясність мовлення, доступність, уміння відобразити думки повністю, правильна вимова іншомовних слів, фонетична виразність, емоційність. Усі ці вимоги відображають максиму манери.

[44] Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник . К.: ВЦ «Академія», 2010. С. 283
[45] Grice H. Logic and Conversation // Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts / ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. NewYork: Academic Press 1975. P. 46-47

- Дотримання максими кількості викликає певні труднощі, оскільки вимоги до ступеня інформаційного наповнення висловлювання можуть змінюватися залежно від знань учнів, їхніх психологічних та вікових особливостей, емоційного стану. Перевантаження навчання інформацією пригнічує творчу діяльність учнів. Тому функції вчителя полягають, насамперед, у відборі та правильному дозуванні інформації.
- Максима якості передбачає істинність висловлювань педагога, відсутність хибних тверджень у спілкуванні з учнями та обґрунтованість пояснень.

Іншим важливим принципом, який необхідний у педагогічній комунікації, є принцип ввічливості, запропонований Дж. Лічем, забезпечує рівновагу спілкування і є необхідною передумовою для комунікативного співробітництва. Аналізуючи принцип ввічливості, Джеффрі Ліч сформулював такі максими[46]:

- такту, яка полягає у виборі засобів педагогічної взаємодії, уміння в будь-якому випадку використовувати найоптимальніші способи виховного впливу, важливим є ціннісне ставлення до учнів і моральні якості вчителя, серед яких увага і розуміння, повага до гідності учня об'єднуються з терпінням і витримкою, умінням контролювати свій емоційний стан і приймати обдумані рішення.
- великодушності, яка передбачає уникнення домінування упродовж спілкування. У такому випадку комунікація будується на демократичних засадах. Учитель забезпечує суб'єкт-суб'єктне спілкування, враховуючи інтереси інших учнів, а також їх почуття, емоції, переживання, визнає цінність особистості кожного учня.
- схвалення, при якому педагог створює сприятливі умови для комунікативного процесу у класі, формує необтяжливий мовленнєвий фон.
- скромності, яка стосується сфери самооцінки комунікантів. Недотримання максими скромності призводить до конфлікту самооцінок учасників мовної комунікації (відомо, що важко порозумітися з людиною, в якої

[46] Leech G. N. Principles of Pragmatics. London : Longman, 1983. P.125

завищена чи занижена самооцінка). Тому завдання вчителя полягає у формуванні адекватної самооцінки учнів. Вимогливість, справедливе та доброзичливе ставлення до школярів, об'єктивна педагогічна оцінка якостей особистості, результатів її діяльності – все це створює сприятливі умови для формування адекватної самооцінки, яка стає основою ефективної комунікації.

- згоди, що не дозволяє накопичувати конфронтацію, а пропонує уникати конфліктів комунікації у класі шляхом взаємної корекції комунікативних тактик співрозмовників. Замість того, щоб поглиблювати суперечності, варто працювати над ними.
- симпатії. Це максима доброзичливості. Вона створює довірливі взаємини у класі, які є суттєвими для саморозкриття учнів без побоюванням бути необ'єктивно оціненими. Коректне, гуманне ставлення до учнів стимулює пізнавальний процес, підвищує мотивацію до навчання. Учителю слід постійно підтримувати діалог з учнями, заохочувати їх до спілкування. Саме він постійно перебуває у взаємодії з учнями, підтримує з ними контакт, одразу помічає переміни в психологічному кліматі учнівського колективу та швидко реагує на них. У такому спілкуванні переважає стиль дружніх взаємовідносин, а труднощі, які виникають, спільно вирішуються зусиллями і педагога, і учнів.

Комунікативно грамотний педагог у будь-якій мовленнєвій ситуації завжди буде поводитися правильно, культурно й ефективно, спілкуватиметься з урахуванням усіх параметрів комунікативної ситуації − національності, віку, рівня культури, знань, емоційного стану учнів.

Завдання для практичної роботи

Завдання № 1. Вправа «Комунікативний фільтр»

Мета: розвиток комунікативної грамотності педагога, формування навичок коректного та конструктивного висловлювання.

Завдання: переформулюйте педагогічні репліки так, щоб вони не містили звинувачень, образ, порівнянь чи категоричних оцінок.

1. «Ти знову нічого не підготував».
2. «Скільки разів тобі це пояснювати?»
3. «Ти зовсім не вмієш працювати в групі».
4. «Чому інші можуть, а ти ні?»
5. «Це дуже слабка відповідь».

Наприклад:

«Ти знову нічого не підготував» → «Я бачу, що завдання сьогодні не виконане. Давай з'ясуємо, що завадило тобі його підготувати».

Обговорення:

- Які слова або конструкції роблять висловлювання неконструктивним?
- Як змінюється реакція учня після переформулювання репліки?
- Які формулювання варто частіше використовувати в педагогічному спілкуванні?

Завдання № 2. «Однохвилинна промова»

Вправа допомагає розвивати комунікативні навички, ораторську майстерність, здатність говорити спонтанно. Ведучий заздалегідь готує список питань для виступів на певну тему. Потім пояснює, що кожному з учасників потрібно буде виголосити однохвилинну промову на певну тему. Ведучий зачитує перше питання й вибирає оратора, який говорить протягом хвилини. Потім він називає наступне питання і викликає іншого учасника, так триває, поки не виступлять усі.

Пропонований список питань для виступу :

♦ Визначте актуальні проблеми педагогічної комунікації.

♦ Розкрийте суть невербальної комунікації.

♦ Охарактеризуйте комунікативну грамотність педагога.

♦ Як створити позитивний психологічний клімат у школі?

♦ Продовжіть думку: «Вчитель налаштований на особистісно орієнтоване навчання має…»

♦ Охарактеризуйте переваги та недоліки використання комп'ютера на уроках.

♦ Сформулюйте рекомендації щодо зовнішнього вигляду педагога.

♦ Визначте причини виникнення конфліктів у класі.

Завдання № 3. «Відгадай намір»

Мета: розвивати вміння правильно розуміти співрозмовника та уникати поспішних висновків.

Завдання: тренер зачитує фразу учня:

«Я не буду цього робити. Все одно це не має сенсу».

Учасники мають запропонувати **щонайменше 3 можливі причини**, чому учень так говорить.

Наприклад:

- він не зрозумів завдання;
- боїться помилитися;
- втомився;
- не бачить сенсу в завданні;
- має конфлікт із кимось;
- хоче привернути увагу.

Після цього запитання:

«Яке запитання вчитель може поставити учневі, щоб зрозуміти справжню причину?»

Наприклад: **«Розкажи, будь ласка, що саме тобі здається складним або непотрібним?»**

Висновок: комунікативно грамотне спілкування передбачає не лише правильне висловлювання власної думки, а й **уміння слухати, уточнювати та не робити поспішних висновків**.

Завдання № 4. «Дерево термінів»

Це завдання дає можливість учасникам об'єднати всі вивчені поняття в єдине ціле. Усі учасники діляться на групи до 3–4 осіб. Ведучий пропонує кожній мінігрупі побудувати дерево термінів з ключових слів, стовбуром якого буде провідна тема тренінгу, а гілки – ключовими поняттями. Кожна група отримує аркуш ватману, на якому протягом 10 хвилин повинна намалювати дерево, після чого один з представників груп презентує всім результат групової роботи. На стовбурі ключовим поняттям буде ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ.

Завдання № 5. «Літературний твір»

Учасників ділять на чотири підгрупи, кожна з яких вибирає літературний жанр: детектив, вірш, казку, байку, комедію, драму. За сигналом ведучого команди починають писати історію на тему «Комунікація в школі» відповідно до жанру. За командою «стоп», групи обмінюються незакінченими творами й продовжують писати «літературні твори» інших команд. Далі твори зачитують. Насамкінець учасники приклеюють на ватман свої історії, таким способом оформивши спільну стіннівку.

Завдання № 6. «Доповідь»

Учасники уявляють, що повинні виступити з доповіддю на вчительському семінарі. Кожен з них повинен підготувати доповідь на тему «Як налагодити ефективну комунікацію у школі». На підготовку виділяють 15 хв. Опісля виступають з доповіддю упродовж 5 хвилин. Під час виконання завдання ведучий стежить за регламентом; через 5 хвилин зупиняє учасника навіть якщо він ще не закінчив промову.

Модератор також пропонує обговорити виступи, зокрема виділити моменти, завдячуючи яким вони були більш вдалими і зрозумілими, а також моменти, де мали місце сумніви та недовіра.

Завдання № 7. «Рецепт гарного дня»

Для цього завдання необхідні рецепти приготування різноманітних смачних страв. Ведучий може підготувати картки з рецептами самостійно або заздалегідь попросити учасників захопити їх з дому. Потрібно мати рецепти смачних страв, до складу яких входять не менше 7–8 інгредієнтів. Учасники розбиваються на підгрупи з 3–4 осіб, кожна з яких методом жеребкування отримує один рецепт. Завдання учасників − зберігши склад рецепту й співвідношення інгредієнтів, скласти рецепт успішного дня. Наприклад: беремо 20 учнів, кілограм творчості, сто грамів натхнення, рясно присмачуємо все це цікавістю, додаємо дрібку духу протиріччя ... На підготовку рецепту підгрупам дається 10 хвилин; після того, як усі рецепти будуть складені, їх зачитують.

Завдання № 8. «Валіза»

Мета − отримати настанови від групи, в яких визначено загальні висновки та думки учасників один про одного. Один з учасників сідає на середину кола, а інші збирають йому «валізу» в дорогу. В неї кладуть все те, що, на їх думку, може допомогти спілкуватися з іншими – ті кращі якості, що група особливо цінує в «мандрівнику». Завдання закінчується лише тоді, коли кожен учасник групи отримує свою «валізу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 342 с.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ : «Академія», 2006. 256 с.
3. Гаврилюк О. О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти; Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 2007. 22 с.
4. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 564 с.
5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти URL: https: derzhavniy_standart_bazovoi_i_povnoi_zagalnoi.
6. Забеділіна Л.В. Семінар-тренінг «Як зробити навчання продуктивним». URL:http://klyntsischool.edukit.kr.ua/informaciya_pro_zaklad/pedagogichnij_kolektiv/zabedilina_lyudmila_vasilivna/seminar-trening
7. Кадемія М. Ю., Шахіна І. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Планер», 2011. 220 с.
8. Когут І. В. Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Полтава, 2015. 20 с.
9. Концепція Нової української школи. URL: https:/kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola compressed.pdf
10. Максак І. В. Використання інтерактивної дошки у процес інформування англомовної соціокультурної компетенції у початковій школ.і URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis
11. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.

12. Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла. Київ : Видавнича група тіла. КМ-БУКС, 2017. 416 с.
13. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко / за ред. О.І. Пометун. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
14. Прищак М. Д. Дискурс поняття «комунікація» в контексті формування сучасної парадигми освіти. *Вісн. Вінниц. політехн. ін-ту.* 2010. № 1. С. 25–29.
15. Словник термінології з педагогічної майстерності / МО України. Полтавський держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка ; редкол.: Н. М. Тарасович (гол. ред.) та ін. Полтава, 1995. 63 с.
16. Смайли і емодзі: як передати емоції в тексті. URL: https://blog.comfy.ua/ua/smajjli-i-emodzi-yak-peredati-emociyi-v-teksti/
17. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 2. 654 с.
18. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) С.Д. Максименко, М.М. Заброцький. К.: Главник, 2005.112 с.
19. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / укл. А. Дербеньова, А. Кунцевська. Харків : Основа, 2009. 191 с.
20. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
21. Щербина Д. В. Невербальна культура педагога. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 58 с.
22. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 312 с.
23. Birdwhistell R. L. Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication. University of Pennsylvania Press. 338 p.
24. Fitzpatrick A. Information and communication technology in foreign language teaching and learning – an overview//Information and communication technology

in the teaching and learning of foreign languages. UNESCO Institute, 2004. P. 10–26

25. Grice H. Logic and Conversation // Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts / ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. NewYork : Academic Press 197, P. 41–58., c.46–47
26. Hall E. The Hidden Dimension. New York : Doubleday,1966/ 240 p.
27. Leech G. N. Principles of Pragmatics. London : Longman, 1983. 250 p.

Короткий термінологічний словник

Атмосфера спілкування – лінгво-психо-соціокогнітивні стосунки учасників комунікативного акту.

Вербальна комунікація – процес взаємообміну інформацією за допомогою мови (усної, писемної, внутрішньої), який відбувається за своїми внутрішніми законами, вимагає активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі усталених норм.

Гіперкомунікативність – намагання особистості стати центром спілкування, неадекватне усвідомлення позиції партнерів, ігнорування їхніх точок зору.

Гіпокомунікативність – нездатність індивіда нормально контактувати, оргінізовувати зворотний зв'язок із співрозмовником.

Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних та позамовних чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежними від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів.

Діалог – репліки у процесі комунікації двох або кількох осіб.

Екстралінгвістика – сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення і не пов'язані з його фонетичними характеристиками: паузи, кашель, зітхання, сміх, плач тощо.

Жест – складова паралінгвістичних засобів спілкування, зокрема кінесики; виразний рух пальців, рук у процесі комунікації.

Зворотний зв'язок – реакція на почуте, прочитане або побачене; інформація, яку надсилає відправнику реципієнт, демонструючи ступінь розуміння, довіри до повідомлення, засвоєння й погодження із повідомленням.

Інтонація – єдність мелодики, інтенсивності, довготи звучання, темпу мовлення, тембру, павзування.

Кінесика – рухи, що сприймаються комунікантами за допомогою зору: жести, міміка, постави тіла, оформлення зовнішності тощо.

Комунікабельність – здатність людини до спілкування, до встановлення соціальних зв'язків, контактів, до плідної взаємодії з іншими людьми.

Комунікативна грамотність педагога – це знання правил спілкування, вміння співвіднести їх з конкретною ситуацією. Вона включає культуру мовлення, мовну грамотність, знання з педагогіки і психології, а також про логіку й етику спілкування.

Комунікативна поведінка – організація мовленнєвого процесу й відповідної невербальної комунікації, що впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування.

Комунікативні здібності – якості, що забезпечують ефективність комунікативної діяльності, здатність до спілкування з людьми.

Комунікативні знання – узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, відображення у свідомості людей комунікативних ситуацій у їх причиново-наслідкових зв'язках і відношеннях; основа для здійснення будь-якої комунікації, самореалізації, збагачення особистісного комунікативного досвіду.

Комунікативна компетентність − здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і людьми та подіями на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями.

Комунікативні навички – автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому й точному відображенню комунікативних ситуацій, зумовлюють адекватність сприйняття, розуміння об'єктивного світу, вплив на нього у процесі педагогічної комунікації.

Комунікативний простір – соціально-психологічне середовище, яке впливає на суб'єктів комунікації інформацією, засобами комунікації,

прийнятими у конкретному освітньому середовищі правилами спілкування, моральними нормами взаємодії, звичаями, мовленнєвими ритуалами тощо.

Комунікативний тренінг – метод активного навчання, спрямований на розвиток комунікативних знань, умінь, навичок і соціальних установок.

Комунікативні уміння − комунікативні дії, засновані на ґрунтовній теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання, навички для відображення і перетворення дійсності.

Конфлікт – реальні або ілюзорні, об'єктивні або суб'єктивні, по-різному усвідомлені суперечності між людьми зі спробами їх емоційного подолання.

Культура мовлення – упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови та мету спілкування.

Міміка – одна з найважливіших складових кінесики, пов'язана з різноманітними виразами обличчя, рухами його частин.

Монолог – тривале говоріння однієї особи, не розраховане на негайну словесну реакцію у відповідь.

Невербальна комунікація – це тип комунікації, що здійснюється за допомогою невербальних засобів, які, зі свого боку, є елементами комунікативного коду, що мають немовну природу та слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень, несучи різноманітну семантико-прагматичну інформацію у спілкуванні.

Пантоміміка – виражальні рухи всього тіла або окремої його частини.

Проксеміка – просторові взаємостосунки людей у процесі спілкування: відстань між мовцями, розташування робочих місць тощо.

Просодика – сукупність фонетичних характеристик (висота тону, голосність, довгота, частота, інтенсивність тощо).

Професійно-педагогічна комунікація – система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних та невербальних засобів, засобів комунікації з метою взаємообміну

інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин

Такесика – невербальна комунікація, пов’язана з тактильною системою сприйняття, включає найрізноманітніші дотики: потискування рук, поцілунки, погладжування, обійми тощо.

Тренінг – це групове заняття під керівництвом ведучого, спрямоване на розвиток особистісних якостей індивіда, краще розуміння себе та інших; один зі специфічних способів отримання особистісного досвіду, де основу будь-якого тренінгу складає групова робота, що робить її дуже зручною технологією впливу на особистість у спеціально організованих групових діях.

Хронеміка – час, який впливає на перебіг спілкування (очікування початку/кінця спілкування, проведений час у спілкуванні тощо).